

MLADÁ FRONTA

Jan Masaryk

PRAVDIVÝ PŘÍBĚH

Film Masaryk s Karlem Rodenem
v kinech od 9. března 2017

Pavel Kosatík | Michal Kolář

MLADÁ FRONTA

jan masaryk
– pravdivý příběh

Copyright © Pavel Kosatík, Michal Kolář, 1998, 2009, 2016

ISBN 978-80-204-4446-2 (pdf)

jan masaryk
– pravdivý příběh

pavel kosatík / michal kolář

/mladá fronta

Prolog

Toho dne, který měl být posledním v jeho životě, 9. března 1948, se nechal komorníkem vzbudit v osm hodin ráno, nasnídal se, dal se oholit a vybral si oblek pro nový den, černý vycházkový, nic oficiálního, protože – jak řekl – „jsme teď přece proletáři“. V devět hodin přijal přednostu Vojenské kanceláře prezidenta republiky generála Hasala a odešel s ním ke krátkému jednání do sídla vlády; odtamtud – to bylo zhruba deset – odjel do Sezimova Ústí, kde sídlil prezident Beneš, představit mu nového polského velvyslance Olszewského. Odmítl zůstat na oběd a hned po skončení jednání se vrátil do Prahy. Do svého bytu v Černínském paláci dorazil ve čtvrt na tři odpoledne; poobědval a rozhodl se odpočívat; požádal komorníka, aby ho přišel vzbudit za dvě hodiny. Po páté se tak stalo; zůstal v posteli a přijal tiskového ataše vyslanectví v Londýně Kavana, se kterým probral potíže zahraničního vysílání Československého rozhlasu. Po jeho odchodu studoval spisy na druhý den, kdy se měla nová vláda, jejímž byl členem, představit parlamentu a kdy mělo dojít k oficiálnímu fotografování. Po sedmé večer mu jeden z jeho tajemníků dodal podklady k projevu na chystanou manifestaci československo-polského přátelství. Podepsal několik snímků sběratelům autogramů a zbylé si nechal na ráno; potom schválil program na druhý den a ve tři čtvrtě na osm se s tajemníkem rozloučil.

Pár minut před osmou mu komorník a správce domácnosti přinesli večeři: kousek zadělávaného kuřete, brambor a sklenici piva. Po půlnoci se přišli vyzvednout špinavé nádobí; pochválil jim jídlo a vyprovodil je se slovy, aby ho vzbudili ráno v půl deváté.

Připravoval si pak řeč na československo-polskou manifestaci; později byl u jeho lůžka nalezen hotový koncept projevu. Správce si všiml, že okolo půlnoci se v oknech jeho ložnice ještě svítilo. Podle vrchního strážmistra, který se v jednu hodinu vydal na pravidelnou obchůzku, byla v oknech tma.

Do té vlády už druhý den ráno nešel.

RODINA

Jeho příchod očekávali s láskou: on, schopný a ctižádostivý profesor na pražské univerzitě, i ona, „Američanka“, která uvěřila v mužovu životní sílu a rozhodla se dát jí do služeb svůj náboženský fundament. Tehdy, když se těšili, že přijde, už měli synka a dceru, kteří také s radostí očekávali sourozence; přišel na svět 14. září 1886, byl to chlapec, „synáček“, jak napsali příbuzným a známým, a dostal jméno Jan.

Toto jméno v rodině až do té doby nebylo, ale protože jména všech dětí určoval otec, není těžké uhodnout, že pojmenoval dítě podle muže, kterého si z českých dějin vážil nejvíc – Jana Husa. Starší syn Herbert dostal své jméno na památku profesorova mrtvého přítele, dcera Alice zase podle silné ženské hrdinky z anglického románu, který otec jako chlapec četl. Volbou jména „Jan“ jako by své třetí dítě zavazoval a předurčoval k mimořádným úkolům... Ale i kdyby otec nebyl vírou protestant a zvolil jméno podle katolického světce Jana Zlatoústého, jenž měl svátek den před synovým narozením, 13. září, bylo by možné mluvit o splnění předurčení a závazku: arcibiskup z Konstantinopole ve čtvrtém století proslul svými mistrovskými řečnickými výpady proti bezbožné vládě, za něž ho císař poslal do vyhnanství – a v tom se jeho život podivuhodně podobal životu Jana Masaryka, za druhé světové války odvážného rozhlasového komentátora na vlnách BBC.

Rodina byla silně nábožensky orientovaná, hlavně vlivem matky, která byla v Americe, odkud pocházela, příslušnicí unitářské církve; na

Moravě potom přestoupila ke kalvinistům, kam s ní přešel i její manžel, původem katolík. Oba rodiče tak učinili proto, aby jejich děti vyrůstaly v duchu víry podobající se co nejvíce víře unitářské. I Jan se tedy stal příslušníkem evangelického reformovaného (helvetského) vyznání; tak zněl oficiální název této malé církve, jejíž členové v duchu Jana Kalvína věřili, že pravda světa je obsažena v Písmu a víra ospravedlňuje jednání; lidská svoboda pro ně byla pojmem, na který hleděli spíš s nedůvěrou, a pokoušeli se ji podepřít náboženským základem. S tím, jak se její přesvědčení vyhraňovalo, však matka zároveň přestávala uznávat různé církve a náboženské organizace; s rostoucími nároky její víry byl člověk stále více sám. Pro její děti to dohromady znamenalo, že sice vnímaly náboženské věci jako prvořadé (matka jim každý den předčítala z bible a modlila se s nimi), zároveň však jejich vlastní poměr k Bohu byl poněkud nejasný, neboť i v rodině se – z jejich pohledu – dost často měnil.

Velký vliv na matku i na celou rodinu měli dva kazatelé: František Urbánek, člen Jednoty československé, byl jakýmsi celoživotním náboženským konzultantem Charlotty Masarykové a po její smrti i prezidenta Masaryka; pronesl řeč nad rakví čtyř členů Masarykovy rodiny včetně samého Jana. Druhým evangelickým kazatelem byl Jan Karafiát, teolog a spisovatel, který docházel do rodiny, aby se tam – vedle hodin náboženství, jež Masarykovy děti braly ve škole – staral o jejich další náboženskou výchovu. Předtím než Karafiát přišel do Prahy, žil a učil v Německu a Skotsku, což ho sblížilo s Charlottou Masarykovou a dalo mu její plnou důvěru. Karafiátovu práci však propagoval i T. G. Masaryk – byl to například jeho list *Čas*, kde v září 1893 vyšla recenze upozorňující na Karafiátovy *Broučky*, knihu, jež byla v té době stará sedmáct let a kterou nikdo nečetl; recenzent *Času* jako první napsal, že je to „snad nejkrásnější květ naší české literatury dětské“ a autor je „český Andersen“. ¹ Ve výchově Masarykových dětí i ve stylu, jímž se Jan Masaryk později řídil, není těžké najít stopy třeba tohoto „broučkovského“ kréda: „Pán Bůh chce, abychom lidem svítili – tak my jim svítíme, ať kradou nebo nekradou.“ Všechny děti se s podporou rodičů účastnily bratrských kázání a shromáždění a ještě v roce 1902, kdy bylo Janovi šestnáct let, mu otec vzkazoval z cest po Americe, aby po večerech nezapomínal „na modlitbičku Husovu“ – tedy na takzvané Husovo vyznání pravdy: „Hledej pravdu, mluv pravdu, slyš pravdu, chraň pravdu, miluj pravdu, uč se pravdě a braň pravdu až do smrti.“

O vztazích v Masarykově rodině bylo napsáno několik knih, podle jejichž autorů – návštěvníků domácnosti – měla rodinná atmosféra, určující vztah k dětem, dva rozhodující zdroje: rámec, jakési aranžmá, tvořilo zmíněné matčino náboženské přesvědčení, kdežto otcův intelektualismus, zdroj číslo dvě, dával tomuto rámci naplnění a smysl. Matka byla náboženskou pokrokářkou, otec věřil ve (vědecký) pokrok v životě. Oba postoje se snadno spojovaly, ne-li prolínaly, obzvlášť v domácnosti organizované na pražské poměry neslýchané moderně a prakticky, „po americku“. Charlottu víra a Masaryka věda (na začátku; později už to nešlo tak snadno rozlišit) vedly k názoru, že rodičovské role je správné mezi muže a ženu rozdělit symetrickěji, než bylo dosud běžné; že člověk nemá kouřit ani pít alkohol; že důležitá je jak tělesná, tak duševní hygiena, a tak dále. Výsledkem byly pro Prahu neslýchané novoty, jako například fakt, že Masarykovi nespali pod duchnami jako všichni ostatní, ale pod velbloudími přikrývkami; že profesor uměl dětem uvařit, nakrmit je a vyměnit jim plenky, to vše při práci ve svém kabinetu, mezi rozvěšenými svazky největších antických filosofů; že sice své děti trestal, ale když se ukázalo, že se zmylil, šel si na chvíli stoupnout do kouta sám. Bylo to všechno poněkud bizarní a průkopnické, ale dětem byla ponechána volnost větší, než bylo v té době pravidlem; matka měla postavení osoby nekonečně milující, která vždy a za všech okolností pomůže; a o otcově autoritě se nediskutovalo.

Když se Jan narodil, bylo jeho starší sestře Alici sedm a bratru Herbertovi šest let. Protože i Olga, čtvrté dítě Masarykových, se narodila pět roků po něm, vyrůstal Jan jako poloviční jedináček. Rodiče se obvykle vidí ve svých prvních dětech a také Alici se stalo, že byla mezi sourozenci jedinou „intelektuálkou“, jako jediná vystudovala na univerzitě (dokonce podobný obor jako její otec) a rozhodla se dát život do služeb sociální osvěty. Herbert už si směl počínat volněji (i proto, že se v něm viděla matka, která mu všemožně doprávala) – a malému Janovi, Jendovi nebo Janíčkovi, jak mu doma říkali, byla podle všeho přisouzena role miláčka rodiny. Měl pro to všechny předpoklady: byl živým a temperamentním dítětem s krásnými tmavými očima po otci, rád se předváděl a rád také, jak jinak, uvěřil, že prostředí, kde je obklopen bezvýhradně milujícími lidmi, je norma, která bude platit navždy.

Konec osmdesátých let minulého století, kdy Jan prožil své nejtěžší dětství, byl pro rodinu poměrně šťastným obdobím. Předně se zdálo, že odezněly existenční problémy, které provázely příchod rodiny

do Prahy. T. G. Masaryk se ve městě zabydlel jako vědec, učitel i veřejný činitel: od roku 1883 vydával vědecký časopis *Athenaeum*, v němž o dva roky později publikoval stat' *Jak zvelebovati naši literaturu naukovou* – Jan Herben o ní později napsal, že „my všichni, celý český realismus, vyšli jsme z tohoto Masarykova článku“. V roce 1886, kdy Jan přišel na svět, dal otec podnět k vydávání české encyklopedie, z níž později vzešel Ottův slovník naučný. Ve stejném roce začal vydávat týdeník (od roku 1900 deník) *Čas* a v roce 1893 přidal ještě revui *Naše doba*. Krom toho přirozeně přednášel na univerzitě i mimo ni a vydával studie a knihy; rázně vstupoval do vědeckých polemik a stále více i do politických sporů. Byl nekonečně pracovitý a často zřejmě také přepracovaný. Jeho práci matka dětem prezentovala jako vysokou hodnotu, které je třeba sloužit; děti si od počátku zvykaly na to, že „tatově“ práci je správné se podřídit.

V době Janova narození rodina bydlela ve vile Osvěta na Královských Vinohradech, v tehdejší Čelakovského ulici. Byl to první dobrý byt, který Masarykovi měli, a k jeho získání přispělo nečekané dědictví po studentu Fleschovi, jenž předtím, než spáchal sebevraždu, odkázal profesoru Masarykovi svůj majetek. Vznosná, slunná a prostorná novostavba stála v zahradě mimo hranice tehdejší Prahy a rodina v ní obývala druhé patro. Zbylí obyvatelé vily byli přátelé: přízemí obsadil astronom Seydler a první patro Václav Vlček, majitel, jinak též přesvědčený český vlastenec, redaktor a vydavatel listu *Osvěta*, jehož název se hrdě skvěl na průčelí vily.

V roce Janova narození se tato sousedská idyla začala kazit, vypukl totiž spor o pravost rukopisů Královédvorského a Zelenohorského. Konflikt uvedl do varu celý národ a rozdělil na dvě bojechtivé části také obec českých intelektuálů. Kritikové pravosti, mezi nimi profesor Masaryk, byli v naprosté menšině, zatímco proti nim stáli reprezentanti všech velkých českých politických stran, podporovaní redakcemi jejich novin. U Masaryka měl konflikt ještě o dimenzi navíc, protože propukal také na domácí půdě: tak silně, jako byl on sám proti Rukopisům, byl totiž majitel vily Vlček pro ně. Obě strany prožívaly souboj se vši vážností, takže se na podzim 1888 dostavil očekávaný výsledek: profesor se poděkoval a odstěhoval se s rodinou do středu Prahy, do Vodičkovy ulice, kde tehdy žil jeho bratr Ludvík. Rukopisný spor však pokračoval ještě řadu let a nedovolil horkým hlavám vychladnout.

Byl to první otcův velký konflikt, který se odehrál za Janova života, i když prozatím skončil za zdmi bytu a chlapcova vnímání se nedotkl. Psal-li později Jan Herben pouze s malou dávkou přehánění, že „ukazovalo se na nás prstem, plivalo se po nás, někteří byli i vykazováni z hostinců, kam po léta chodívali. Byli jsme psanci,⁴² o ničem z toho malý Jan nevěděl. Pro něho byl čas her. Když otec pracoval, syn sice neměl dovoleno ho rušit, směl s ním však pobývat v pracovně, takže se situace obvykle vyvinula tak, že otec zvedl oči od papíru a šel si s chlapcem na chvíli hrát – ať už se jednalo o legendární projížďky na rozevřeném svazku Aristotela, cvrkání fazolemi do díry v parketách, prohlížení obrázkových knížek, jež otec synovi vozil z ruských cest, anebo dětských magazínů, které Janovi posílala babička z Ameriky. Otcova přízeň byla důvodem k radosti i vyznamenáním, protože děti věděly, že čas, který jim otec věnuje, odebírá své práci.

Jan Masaryk jako dospělý muž prakticky vždy mluvil o svém dětství jako o šťastném a bezstarostném období. V tom se shodoval se svými sourozenci. Masarykovy děti slovy mnohokrát vyjádřily vděk za lásku, získané životní postoje i vědění. „Teď vím, že já jsem byl na nejlepší univerzitě na světě a že jsem měl nejlepší učitele: naši rodinu, mamu a tatu,“ řekl Jan Masaryk za druhé světové války svému tajemníkovi³ a totéž v obměnách prohlásil i v četných dalších případech. Všechny Masarykovy děti si do života odnesly zvlášť silný pocit vděku ke svým rodičům. Vděk sám o sobě má však různou hodnotu: pociťuje-li ho člověk vnitřně nezávislý, pak je jeho cena jistě větší než u závislého člověka.

Všichni čtyři Masarykovi sourozenci vyrostli v milujícím prostředí, zároveň však oba jejich rodiče byli mimořádně silnými osobnostmi a lidmi stojícími svým původním založením spíše v protikladu. Stručně řečeno, stály proti sobě anglosaský „chlad“ a slovanský „oheň“. Byla-li k tomu rodinná atmosféra naplněna nejvyššími ideály, kdy se doma denně skloňovala nejvyšší jména z oblasti filosofie, literatury a umění, pak sice platilo, že toto prostředí dávalo dětem všechno myslitelné poznání, avšak (vyplývá to právě z výroků Masarykových dětí, a to i tam, kde si své dětství pochvalují) toto poznání se jim nabízelo v jaksi hotové podobě. Synové a dcery dostávali konzervu složenou ze všech myslitelných pochutin, avšak naplněnou a utěšenou někým jiným; bylo možné se na ni dívat a vzít ji pevně do rukou, nebylo však snadné dostat se dovnitř.

Masarykovy děti se v dopisech o této skutečnosti zmiňovaly vždy letmo a pouze v náznacích. Třicátého května 1923, dva týdny po matčině smrti, jí Alice Masaryková v listě otci věnovala třeba takovou vzpomínku: „Pamatuji na rozbřesku dětství, jak jsem pětiletá seděla v první řadě Rudolfinu a poslouchala šumícího, bouřícího Rubinštejna. „Abyste slyšeli největšího žijícího pianistu“... A mama upozorňovala a vykládala...“⁴ Matka to tehdy jistě myslela dobře – sama velmi muzikální, snažila se v dětech probudit lásku k hudbě už od nejútlejšího věku. Tak se však stalo, že v pěti letech byla její dcera konfrontována s hudebním absolutnem; dostalo se jí vysvětlení, že naslouchá Bohu („největší žijící pianista...“); obdržela tedy informaci, ale nikoli už šanci kriticky věc svým vlastním rozumem promyslet. Pokud byl toto jeden z pilířů výchovy Masarykových dětí (a mnohé nasvědčuje tomu, že byl), pak se dal čekat výsledek: jestliže si děti získané znalosti neřadily do hierarchie samy, ale dostávaly všechno zabalené, nakonec všechny hodnoty, mistry a jejich díla vnímaly jako něco, co je jim samým ve skutečnosti nekonečně vzdálené. Místo aby je poznání a krása osvobodily, probouzely pocit jejich vlastní nedostatečnosti.

Sám profesor Masaryk se za vynikajícího vychovatele nepokládal – přiznával, že na výchovu dětí nemá příliš čas. Mnozí návštěvníci rodiny, a především samy děti, to popisovali přívětivěji, ačkoliv se někdy mohlo zdát, že vylepšují vzpomínky především kvůli sobě. Například Olga Masaryková ve třicátých letech napsala článek nazvaný *Masaryk jako vychovatel ve své rodině* – prý proto, aby ukázala, „jakého jsem měla dobrého „tatu“. Jak měl zájem na všem, jak měl pro nás čas!“⁵ Tento profesorův zájem samozřejmě existoval, projevoval se však způsoby, jež byly často bližší jemu samému než dětem.

Organizoval třeba doma pravidelné večerní debaty, na něž přicházeli přátelé z univerzity a jichž měly také děti právo se účastnit; protože prý otec ani matka nevěřili, že se před potomky mají skrývat vážné otázky, debatovalo se o všem bez výjimky – tedy o filosofii, sociologii, literatuře, ale také o pohlavní hygieně nebo o správných vztazích mezi mužem a ženou. Alice a Olga Masarykovy později shodně vzpomínaly, že jim tyto debaty dávaly poznání i pocit, že jsou účastníky rovnoprávné společnosti (není ovšem známo, zda se tam doopravdy rovnoprávně hlásily o slovo a zda tak jejich případné názory byly přijímány).

Jejich bratr Jan však viděl atmosféru těchto večerů úplně jinak: nudily ho a uspávaly, ale nedalo se prý nic dělat, protože řeči se obyčejně

vedly na salonním sofa, které bylo současně jeho lůžkem. Ještě v květnu 1947 o tom řekl v jednom projevu: „Úroveň domácnosti mého otce byla příliš vysoká. Byl to samý Schopenhauer, Nietzsche... Krása rodiny, šťastné manželství, hodná máma a to všechno, a já jsem viděl, že se do těch vysokých sfér nehodím.“⁶

Bylo to něco jiného, než co ještě za otcova života napsala jeho mladší dcera: „Říká se, že děti velkých mužů nikdy za nic nestojí. Tím, že naše matka byla jiné rasy a že oba rodiče byli hluboce nábožensky založení a povahou vyrovnaní, nebylo nám tak zle. My si museli říci, že nemáme jeho rychlou a nadanou mysl, ale s jeho a matčinou pomocí jsme se nedali...“⁷ Kdyby je však otec tolik a tak bezvýhradně miloval, jak se vždy předkládalo, mohl by takový pocit vůbec vzniknout – a udržela by si ho dcera v paměti desítky let? Jako by děti spíš cítily, že práce je u otce na prvním a rodina na druhém místě; souhlasily také samozřejmě s matkou, že je tato práce významná a že to tak má být. Jako děti však musely s takovým odsunutím zároveň vždy z hloubi duše citově nesouhlasit; bohužel měly jen velmi málo příležitostí, kdy se mohly odvážit dát to najevo.

Bylo-li v milujícím otci vždy zároveň i cosi nedostupného, rostla tím role matky: nedostatek lásky bylo třeba napravit. Charlotta to nepochybně chápala a ze způsobů, jimiž později podporovala například Alici, Herberta či Jana na cestách, a ze spikleneckého pouta, které s nimi při tom navazovala, vyplývá, že láskou nešetřila, i když to pro děti nemělo vždy jednoznačně pozitivní následky. „Protože matka byla vychována přísně, snad až příliš přísně, snažila se nám dětem dopřát hodně svobody. My děti jsme měly té svobody možná až moc,“ přiznala později Alice Masaryková.⁸ Matka ovšem vyrůstala v duchu puritánské přísnosti – nenapila se alkoholu a odsuzovala kouření, nesmělo se před ní neslušně mluvit a za projev pokleslých mravů pokládala mimo jiné i sňatkový inzerát; bylo by však velkým omylem domnívat se, že v duchu této „přísnosti“ vedla své děti; naopak, jako kdyby jí šlo o to, aby nemohly strádat nedostatkem lásky, dovolovala jim téměř všechno. Její syn Jan byl v tom ohledu zvláště viditelným příkladem: ačkoli ještě mnohem později, jako ministr zahraničí, mluvil o své „příliš puritánské výchově“, dochované prameny spíš než o ní vypovídají až o synově mohutné negativní reakci. Když Jan Masaryk vyrostl do puberty, nepodobal se v ničem matkou vytvořenému obrazu – pil, kouřil, mluvil mírně řečeno nediplomatickým jazykem a začal si osvojovat vztah

k ženám, který se brzy projevil jako poněkud cynický; „puritánsky přísná“ matka všechny tyto prohřešky tolerovala, neboť je láska k synovi přehlušila.

Díváme-li se na dětství Jana Masaryka a jeho sourozenců s vědomím událostí, které následovaly, zobrazí se nám tato mateřská péče a láska jako fakt, který dětem neobyčejně ztížil možnost dospět. Synové a dcery si v tom ohledu své vzpomínky většinou opět idealizovali, nejvýrazněji Alice Masaryková. Například její sestra Olga se však dokázala vzepnout i k takovýmto myšlenkám: „My vyrostli v ovzduší idealismu, třeba reálného a ani trochu slepého,“ napsala, aby vzápětí nečekaně změnila tón: „Já nepřišla do styku se vším, co v životě nás může potkat, a nebyla jsem na nic napřed připravena.“ Další větou se však opět uklidnila: „Bylo to však velmi poctivé stanovisko a jsem za ně velmi vděčná. I za ty boje, co nás beztak jen sílí...“⁹ V soukromé korespondenci uměla být ostřejší. Když se jí počátkem dvacátých let narodili synové, dělila se s otcem – prezidentem o názory na jejich výchovu takto: „Ano, nesmíme kazit děti bohatstvím,“ psala mu 23. srpna 1924. „Povedu je pořád k samostatnosti. A dám si tím víc pozor, že mám osobní zkušenosti, jak jsem načas byla okolnostmi zkažena a jak v naší rodině scházel smysl pro cenu peněz.“¹⁰

Co bylo příčinou, že se otec svým dětem přes všechnu lásku odcizil – a že to za něho svou trochu přemrštěnou péčí musela dohánět matka? Poměry se zřejmě přiosťřily, když si děti uvědomily, že otcovy četné odborné spory ho od nich nejenže odvádějí (takže ho nemohou mít pro sebe), ale že také – z jejich hlediska – stavějí rodinu do společenské izolace, či dokonce na pranyř. Otec byl veřejným bojovníkem po celou dobu Janova dětství a dospívání; symbolicky to začalo v roce jeho narození sporem o Rukopisy. Pouhý rok poté *Národní listy* otiskly článek *Filosofové sebevraždy*, v němž byl Janův otec označen za ohavného zrádce a poslán k čertu. Profesorův myšlenkový skepticismus („realismus“) natolik předběhl dobu, že mnoho jeho intelektuálních protivníků ani v pozdějších sporech nedovedlo polemizovat jinak než pomocí kýblů emocionální špíny, které zalévaly celou rodinu.

V nejhorší situaci se rodina ocitla za takzvané hilsneriády. Profesor Masaryk v září 1899 vystoupil proti pověře o židovské rituální vraždě a zastal se Žida Hilsnera z Polné, jehož obvinili z brutální vraždy křesťanského děvčete. Celonárodní vlna antisemitismu se vzedmula do nečekané výše a tentokrát nezasáhla pouze Masaryka, ale i jeho ženu

a děti. Všechny české noviny profesora urážely a přinášely jeho karikatury; studenti na univerzitě bojkotovali jeho přednášky a demonstrovali pod jeho okny; proti Masarykovi byly vedeny celkem tři tiskové procesy – všechny prohrál.

Z hlediska jeho mladšího syna, kterému v té době bylo třináct let, se situace musela jevit hrozivě, protože ho přesahovala a byl proti ní bezmocný. Podstatu sporu mohl chápat jen stěží, nechápali ji ani mnozí otcovi kolegové na univerzitě; vnímal však její důsledky, které se ho bezprostředně týkaly na ulici a ve škole. Pražské děti v té době poznaly novou nadávku, když na sebe začaly křičet „Ty Masaříku“. Otec je křičet neslyšel, syn ano... I jeho dosavadní kamarádi v té době začali po rodičích papouškovat, že „Masaryk má raději Židy než vlastní národ“,¹¹ a opět tam, kde jeho otec dokázal zmobilizovat všechny síly k obraně, synovy síly nestačily. Otcův spor v Janových třináctiletých očích poškodil rodinu, ublížil „mamě“, jemu i ostatním sourozencům a vystavil je pronásledování, které si nezasloužili.

Týdny, kdy ho do školy musel vodit starší bratr, aby tak zabránil Janovu napadání a bití, v mladším synovi upevnilly pocit, že rodina žije v ghettu, nenormálně, a že tím, kdo je za to odpovědný, je otec. Mladší sestra Olga to viděla obdobně: „Ano, čistě lidsky jsme si někdy položili otázku, proč nemůžeme mít radosti dětí pražské společnosti a proč jsme tak úplně izolováni,“ napsala, když už byl T. G. Masaryk prezidentem. Dodávala sice, že určitou náhradou byla blízkost několika otcových přátel, kteří přicházeli a prosazovali nekonvenční názory, hilsneriáda však i pro ni představovala zlom v rodinné historii: „Je jisto, že v tom věku stále mluvení o rituální vraždě v Polné rozechvělo duši mladého dítěte. Dalo mi to však jakousi „předchuť“ zápolení s životními problémy...“¹² Podobné spory měly u Olgy jeden pozoruhodný výsledek, začala totiž otce vnímat rozštěpené, ve dvou osobách: ta první byla „pro domo“ a představoval ji otec, který si s ní hrál a měl ji rád; druhá otcova osoba byla určena pro veřejnost a projevovala se vyhraněně polemicky. Olga Masaryková se v té souvislosti výslovně zmiňovala o „jakési dvojakosti v mém poměru k vlastnímu otci“, z něhož prý se odvažovala nárokovat pouze první část – kdežto druhou nechala ležet s vědomím, že jde o majetek veřejnosti a otcových přátel. Když chtěla tohoto „veřejného otce“ v duchu oslovit, obracela se k „Masarykovi“, a ne k „tatovi“.

Zatímco poměr k otci byl tedy pro Jana spíš semeništem konfliktů, s matkou se identifikoval téměř ve všem; došel dokonce ze všech

sourozenců nejdál na cestě k hudební kariéře, o kterou matka kdysi sama usilovala, musela se jí však vzdát pro onemocnění ruky. Vedla tedy k hudbě všechny děti; všechny také v různých fázích odpadly; jediný Jan dlouho věřil, že zůstane matce podobný i tímto způsobem, a když se ho jako chlapce ptali, čím chce být, odpovídal, že buď dirigentem, skladatelem, nebo – a to nejradši – koncertním pianistou. Studiu hudby věnoval hodně času, matka mu platila hodiny u předních pražských učitelů, mimoto měl několik „hudebních“ přátel (od dětství se znal s o šest roků starším houslistou Janem Kubelíkem), a především pravidelně docházel na koncerty do matčina oblíbeného Rudolfinu. I když z této profesionální hudební kariéry sešlo (stejně jako u matky byly důvodem potíže s rukou, kterou si přetížil při cvičeních; později také trpěl s revmatickým ramenem), udržoval Jan Masaryk celý život styky s věhlasnými hudebníky; z těch českých se znal s Leošem Janáčkem, Bohuslavem Martinů nebo Jaroslavem Ježkem a přátelil se s Václavem Talichem, Rafaelem Kubelíkem, Rudolfem Firkušným či Jarmilou Novotnou. Sam zůstal dobrým příležitostným hráčem, u něhož posluchači oceňovali zejména improvizací schopnosti; byly koneckonců v souladu s celkovým emocionálním zaměřením jeho bytosti. Když se ho, už jako zkušeného a světem protřelého diplomata, ptávali, čím by chtěl být, kdyby mohl začít znovu, odpovídal bez váhání: „Šíleným jazzovým hudebníkem, pianistou.“¹³ Z jeho dalších výroků též vyplývalo, že svou představu o štěstí automaticky spojuje s hudebními zážitky. Před koncem druhé světové války například mnohokrát popsal, co bude dělat v první den míru: viděl se, jak hraje na německý klavír české písničky. V Berlíně.

Už byla řeč o mravně a nábožensky zavazující osobnosti Janovy matky; nebyla to však jediná část jejího charismatu. Byla též Američankou, což samo v tehdejší Praze znamenalo senzaci. Jako by však ani na tom nebylo dost, patřila ke staré hugenotské rodině, jejíž předkové pocházeli z Francie: členové rodiny, kteří zkoumali garrigueovskou genealogii, došli k závěru, že kořeny rodu sahají až k úsvitu francouzských dějin, k zakladateli druhé královské dynastie Hugovi Kapetovi. Ať už to byla pravda či ne, bylo příjemné tomu věřit; matka tím získávala rozměr navíc a ve fantazii svých dětí vnesla do rodiny tisíciletou vznešenost.

Její bytostná potřeba vnitřní svobody ji postupně vedla k odhazování všeho zbytečného i v náboženské víře: zbavovala se všeho církevnictví

tak důsledně, až se na počátku století ukázalo, že víra pro ni neznamená jen transcendenci, ale čím dál víc i prostor pro manifestování politických požadavků. V roce 1903 vystoupila i z helvetské církve s odůvodněním, že se přičí jejímu názoru na život; trvala pak dál na tom, že potřebuje pozitivně vymezenou víru, ale už se nikdy k žádné církvi nepřimkla. Četné náboženské prvky si místo toho začala promítat do svého členství v sociálně demokratické straně, kam vstoupila o Vánocích roku 1904. Propagovala tam (neúspěšně), aby děti členů sociální demokracie podstupovaly náboženskou výchovu; členské známky platila až do smrti a nic nenamítala, když ji ve stranické korespondenci oslovovali „Vážená soudružko“. Do sborů a náboženských společností pak už nechodila.

Nikoli její muž, tak úspěšný a viditelný na veřejnosti, ale ona to byla, kdo tvořil základnu rodiny. Od ní se odvíjela zásadní rozhodnutí, přestože to často nemusela být ona, kdo je zformuloval, a k ní se také všichni členové rodiny denně vraceli domů. Svého muže zbavila depresí, jimiž před seznámením s ní trpěl – a prakticky od té doby jimi začala trpět sama. Od narození svých dětí nikdy nebyla úplně zdravá, potíže však dlouho nedosáhly úrovně, s níž by si nedokázal poradit rodinný lékař. Od osmdesátých let minulého století se přesto téma matčiny melancholie v rodině usadilo nastálo – mimo jiné i proto, že se ukázalo, že sklon k nemoci se přenesl na její děti.

Dědictví, které si všechny Masarykovy děti odnesly z rodiny, bylo tedy nesmírně složité; v přijatelné míře zjednodušení se však dá shrnout do dvou částí. Za prvé si Jan a jeho sourozenci odnesli do života zakořeněné přesvědčení, že jejich povinností je být veřejně prospěšní a sloužit lidem – tak to vyplývalo z matčina náboženství a tak se to ve svých četných aktivitách zdál praktikovat otec. Druhým z rodiny vytěženým sourozeneckým přesvědčením byl mýtus o rodičích, jimž jejich děti ani jako dospělí lidé, dokonce ani po jejich smrti, nepřestanou sloužit a zasvěti jim své životy.

Obojí bylo nejlépe vidět na dvojici Janových starších sourozenců, zejména na nejstarší Alici. V závěrečném období svého života napsala v emigraci v USA vzpomínkovou knihu *Dětství a mládí*, z níž vyplývá, že života rodičů si cenila víc než svého vlastního. Celý svůj život se nevdala, jako by ani manželstvím nechtěla narušit soustředění na stráž rodičovského mýtu. Vznešený styl, jímž psala o matce („Přátelství s ní mi bylo čímsi posvátným. Měla jsem pocit, že se pohybuje v jiné sféře

než já; vycitovala jsem její jistotu a uvědomělost.“), naznačoval, že jí v duchu přisuzovala nejvyšší místo na zemi i na nebi.

Alice jako nejstarší dítě nesla nejtěžší břemeno rodičovského předurčení. Nároky rodičů na ni nebyly malé, ale ani ona nevyvinula malé úsilí ve snaze jim vyhovět. Měla to tím těžší, že v její době se ženská emancipace teprve začínala prosazovat do života – přesto se už v mládí, jako jediná ze sourozenců Masarykových, začala pokládat za jakéhosi otcova myšlenkového pokračovatele (a snad příštího spolupracovníka). Osud jí však tuto roli – na rozdíl od sestry Olgy za první světové války a bratra Jana po válce – nikdy nedopřál, jako „spolupracovnice“ dosáhla maxima, když se po matčině smrti na dlouhých dvanáct roků stala svéráznou „první dámou“ republiky.

V mládí se rozhodla pro vědeckou kariéru a přihlásila se ke studiu na univerzitě. Nejdřív zkoušela medicínu, potom však vystudovala na Karlově univerzitě historii a filosofii; promovala v roce 1903. Jako jediná z Masarykových dětí dokončila vysokou školu. Ani to však nestačilo – odešla, aby další rok studovala v Lipsku, pracovala v Berlíně, dva roky byla sociální pracovnící v Chicagu – a tehdy se začalo ukazovat, že pro „následovnickou“ roli nemá ani talent, ani nutný duševní klid. Trénu přemáhala hektičností, takže jí tělo vypovídalo službu, onemocněla žaludeční neurózou a přihlásily se i další potíže.

Korespondence vyměněná s otcem na přelomu století naznačuje, v čem byla podstata problému nejen u ní, ale i u ostatních dětí. V pracovních úspěších jí nebránil intelekt, ale vůle, přesněji pochyby o vlastní ceně. Blízkost nekonečně vzdělaného a úspěšného otce jí nedovolovala volně projevit svou osobnost; závody, které si sama vymýšlela, nakonec vždycky před cílem vzdala. Když se pustila do filosofování o Bohu, vždy zničehonic rozvíjení svých myšlenek přerušila: „...Vidím, že jsem osel. (Tys to už viděl asi dřív!) Jestli já někdy něco napíšu dějepisného, tak to bude práce let, a pak to bude hrozně malá knížka. Poněvadž co pořád více cítím, je, že se musí schytit v jednom hranolu všechno světlo, a to je nad mé síly. Jako faktum ještě teď nade mnou stojí, co jsi mi řekl, když jsem byla ještě malá, že budu povrchní, já se biju z té klece ven, není ale vůbec východu... Nemít talent a chtít dělat, jako že ho člověk má, je hrozné, zrovna nepříjemné.“ A také následující zbožnou úvahu, ke které jí odlétly myšlenky, Alice po pár větách skončila slovy: „Filosofický canc – neboli pitomost non plus ultra. Doufám, žeš to psaní ani nečetl.“¹⁴

Její úvahy byly plné touhy něco dokázat a nějakým způsobem prospět; její deníčky, plné „badatelských“ poznámek, se navenek podobaly těm, které si vedl její otec; šlo však o podobnost čistě náhodnou, obsah byl diletantský. Protože si to Alice uvědomovala, další důvod k sebe-kritice byl na světě.

Otec se stal kritériem všeho; četla a parafrázovala stejné autory jako on a těmito parafrázemi se obracela na prvním místě k němu, k jeho pozornosti; až kdesi vzadu a stranou řešila věci i sama za sebe. Zaplnila desítky stran teoretizováním, neboť vědomí, že má ideální rodiče, v ní utlumilo víru v její vlastní zkušenost. Jen zcela výjimečně si dovolila otevřeně pochybovat o rodinných dogmatech, například o „mamině“ náboženské víře: „Jest potřeba víra v individuální život posmrtný?“ ptala se otce v dopise 6. listopadu 1906. „Jaký život individuální věčný – když má začátek? Jak možno mluvit o věčném životě, který začal? Je nezbytným požadavkem víra v posmrtný život?“ A bylo přirozené, že ve stejné době, kdy se odvažovala pochybovat o „mamině“ světě, dokázala se aspoň na okamžik postavit tváří v tvář také otci: „Já jsem omezená ve svých dojmech, ne silná ve svém mozku, ale mám charakter, a já bych ráda věděla, proč jednomu je vývoj duševní tak ztížen, kdežto druhým ulehčen...“⁵ Třebaže fragmentární, jednalo se o její myšlenky. Ať už jim sama přikládala jakoukoli cenu, nemusela za ně nikomu vděčit, protože byly jejím majetkem. Bohužel s nimi vydržela vždy jenom chvíli a pak se vrátila do stereotypu projevů své oddanosti.

Své dopisy tu a tam vylepšovala kresbami, mezi nimiž nechyběly ani rychle črtané autoportréty. Vesměs šlo o karikatury, na nichž je nakreslena vždy málo sympatická a méněcenná (protože nehezka) intelektuálka; má komicky vykulené oči (které ji bolívaly od čtení) a hrb, který měl vyjadřovat celoživotní klanění otcovským principům. Psala o sobě jako o divném, neurvalém tvorovi porostlém trny a snila o tom, že tyto trny jednou odpadnou a zbude člověk. Svým odhodláním jít v otcových stopách nakonec bratrům a sestře neplánovaně usnadnila život: když viděli, že to nejde, pokusili se žít podle svého.

VE ŠKOLE

Zda měl otec vyhraněnou představu o tom, čím by jeho mladší syn mohl být, se neví; zcela jistě si však zakládal na postavení vzdělance, a chtěl tedy dopřát vzdělání také dětem. Alicin odhodlaný pokus napodobit otce však skončil neúspěchem, starší syn Herbert už byl proto ve svém studijním elánu poněkud laxnější – a o nejmladších Janovi a Olze už vůbec nebylo možné říci, že jde o studijní typy. Cítil se tím jejich otec zklamán? Těžko říci. Jeho „Janíček“ evidentně od narození požíval v rodině mimořádných sympatií, bylo to živé dítě, ve kterém se otec viděl, a tak měl T. G. Masaryk zřejmě tendenci vychovávat mladšího syna víc v lásce než v přísné kázni; tak jak to rodiče u mladších dětí často dělají, hleděl na Jana shovívavěji.

Rodina se v té době dost často stěhovala; v polovině devadesátých let Masarykovi bydleli v Loretánské ulici na Hradčanech a roku 1896 se vrátili zas dolů pod kopec, do Thunovské; v roce 1910 se přesunuli o pár domů dál do Valdštejnské ulice a jejich poslední adresou před válkou se stala Kounicova ulice na Hradčanech. Pro děti nejlepší z těchto adres byl starý dům v Thunovské dole pod Zámeckými schody, s terasou do zahrady a s okny obrácenými k Pražskému hradu. Většina dobových svědectví o dlouhých rodinných a návštěvnických večerech trávených povídáním u samovaru pochází odtamtud.

Od roku 1887 začala rodina jezdit i na letní byt na Slovensko, nejčastěji na Bystricku u Turčianského Svätého Martina. Děti trávily

většinu času v přírodě, ale učily se také od majitelů „kúrie“, rodiny Lehotských, domácím pracím: staraly se o domácí zvířata, sklízely ovoce a pěstovaly zeleninu. Když jednou pan Lehotský nabídl malému Janovi kus chleba se solí a pochválil ho za to, jak ten den dobře oral, byl Jan na vrcholu blaha. A největším zážitkem bylo, když profesor Masaryk střelil na Bystrici medvěda. Když přinesli tělo zvířete z lesa, sběhla se celá vesnice; ozdobili je květinami a pro malého Jendu bylo vyznamenáním, když si mohl vylézt nahoru jako král na trůn. Medvědí kůže se pak stala jednou z rekvizit pražského bytu, jako tichá připomínka profesorovy všestrannosti.

Čas her však pomalu končil; v září 1892 otec koupil synovi školní brašnu a poslal ho do obecní pětitřídky u Svatého Mikuláše. V první třídě chlapec přinesl na vysvědčení samé jedničky, v pozdějších letech nosil jedničky a dvojky, sem tam trojku; nebyl premiantem, ale nedělo se také nic, co by v očích školy odporovalo statutu profesorova syna. Na závěrečném frekventačním vysvědčení, které Jan obdržel v roce 1897, je uvedena ze všech tří hlavních předmětů (tedy náboženství, českého jazyka a počtů) stejná známka – velmi dobře, tedy za jedna. Rodiče mohli mít ze svého syna radost.

Z obecné školy pak Jan Masaryk přešel na malostranské reálné gymnázium v dnešní Hellichově ulici. Tam se však hned od začátku zhoršil: s rostoucími potížemi se propracoval jen do tercie, kde se jeho další postup zasekl. Po jejím málo uspokojivém opakování následovaly hned dva další reparáty a „nestálá pilnost“ na vysvědčení, takže se roku 1900 musel se školou rozloučit. Jednalo se o léta hilsneriády, a tak lze předpokládat, že zhoršení prospěchu mohlo být vzpurnou reakcí na nepřízeň školního prostředí, dávanou najevo učiteli i žáky; zároveň však mohlo jít také o výkřik proti otci, o sdělení: jsem tu taky já.

Otec zareagoval svým typickým způsobem: pomohl svému synovi tím, že mu zařídil přijetí na prestižní Akademické gymnázium, jež v té době sídlilo v ulici Na rejdišti. Hoch si tedy svým propadnutím de facto polepšil; cíle, kterého školními absencemi toužil dosáhnout (zájmu rodičů, hlavně otce), ovšem nedosáhl. Nebyl tedy ani důvod chovat se dál jinak. Další rok a půl Jan Masaryk studoval na Akademickém gymnáziu jako privatista, což znamenalo, že se učil doma s matkou a do školy chodil jen ke zkouškám. V té krátké době, zřejmě pro zmíněnou „maminu“ blízkost, prospíval celkem slušně; nešla mu jen latina a dějepis, který ho učil profesor (a spisovatel) Zikmund Winter, zatímco

u katechety Součka v hodinách evangelického náboženství v té době vynikal.

Po roce a půl byl převeden zpátky do normálního studia a poznal další prominentní žáky, protože zdaleka nebyl jediným synem známého otce ve škole: spolu s ním na „akademické“ v té době chodili například mladý hrabě Karel Lažanský, syn právníka a politika Albína Bráfa, princ Karel Schwarzenberg, princ Jan Lobkowicz – ale také syn hudebního vědce Otakara Hostinského nebo mladý Jaroslav Heyrovský, příští nositel Nobelovy ceny. V tomto po všech stránkách vzdělání tak přejícím prostředí se však prospěch mladého Masaryka během pár let opět zhoršil – dokonce tak povážlivě, že to nebylo možné vysvětlit běžnými studijními problémy, popřípadě generační nebo individuální revoltou; šlo o tak hluboký pád, že se dal objasnit jen nějakou – dlouhotrvající – krizí celé chlapcovy osobnosti.

Ani jeho starší bratr nebyl valným studentem, ale okázalost, s níž školu ignoroval mladší Jan, hlásila vážný problém. O jeho prostořekosti při vyučování svědčili životopisci sesbírali desítky historek, z nichž vyplývá, že inteligenci i ctižádost (přinejmenším ctižádost blýsknout se před spolužáky a pobavit je) Jan měl. Zdá se však, že ve škole žil hned v několika ghettu: do jednoho jej odsuzovalo například jeho evangelické náboženství, s nímž byl mezi spolužáky v menšině; další ghetto znamenala jeho příslušnost k rodině a ke jménu Masaryk – zde se vlastně nejednalo ani o ghetto, protože Jan v něm zůstával sám. Jeho rodina se vydělovala z pražské společnosti a – přes časté návštěvy otcových přátel intelektuálů – nešlo většinou o taková přátelství, z nichž by si profesorův syn troufl odloupnout díl také pro sebe. Matka (k níž byl upnut a kterou bezmezně miloval) byla zároveň trochu podivínská, schopná muzikologicky analyzovat obtížný druhý Smetanův kvartet *Z mého života*, ale v praktickém všedním životě často bez orientace. Otec, až příliš pracovitý na synův vkus, neustále mizel za svými četnými vážnými povinnostmi, které bylo třeba respektovat, ale které po čase tohoto spěchajícího otce synovi zprotivily.

Jak jinak mu mohl signalizovat, že ho potřebuje? Tím, co se v jeho životě nejvíc podobalo otcovu jazyku a světu, totiž výsledky ve škole. V jazyce, jemuž, jak doufal, otec musí rozumět, říkal, že potřebuje jeho blízkost – a otec ho uslyšel, i když trochu jinak, než Jan předpokládal: místo lásky a pochopení synovy odlišnosti ho začal nabádat k správnému chování, učení, vzdělávání, začal prostě – synovýmá

očima – stupňovat požadavky, místo aby miloval, chápal a tím též trochu slevil. Tak jak na jedné straně otec zpřísňoval nároky (v závislosti na tom, jak stále víc hrozila ostuda na téma „syn univerzitního profesora nejslabším žákem ve škole“), syn tím víc učení ignoroval. Jeho školní známky byly – řadu let – tak špatné, že to muselo být nápadné i učitelům: ti přece nemohli nevědět, že Jan je inteligentní, ale že se učit odmítá. Dobová pedagogika přirozeně nedělala divy – přesto, i při vědomí, že Jan Masaryk byl mladík ve své drsnosti nevzbuzující vždy sympatie, se zdá smutné, že se za tolik let nenašel nikdo, kdo by mu pomohl a porozuměl.

Když se propracoval k závěru školy, byl už prakticky na dně: v sextě měl reparát z latiny, v septimě z fyziky, opakovaly se i výtky ohledně špatného chování; v oktávě si Jan Masaryk v prvním pololetí vysloužil další méně zákonné mravy „pro lehkomyšlné zanedbávání školy a neomluvené hodiny“, propadl z latiny a češtiny a ze všech zbylých předmětů měl čtyřky – s jedinou výjimkou německého jazyka, z nějž byl ohodnocen o stupeň lépe. Výkřiky směřující k otci se proměnily v políčky: nejednalo se už o prosbu, ale o negaci celého otcovského světa, o odmítnutí vzdělání se všemi jeho hodnotami, jak je symbolizovala otcova pracovna a knihovna.

Syn šel vlastní, přímo proti otci směřující cestou revolty. Pocitu společenské izolace, jež nabyl v rodině, se zbavoval pomocí nejrůznějších aktivit v prostředí pražské zlaté mládeže, k němuž sice patřil, ale z nějž ho také zároveň bavilo unikat – buď do samoty, k matce, nebo do lidových prostředí pražské periferie. Byl členem studentských part, které se věnovaly sportu; sám hrál fotbal za studentský klub Slavia a chodil trénovat tenis na Štvanici; členové party také chodili pít do pražských hospod, pořádali večírky a oslavy a jezdili na výlety do okolí Prahy, ale třeba i do Krkonoš. Později na tato léta Jan Masaryk vzpomínal jako na dobu spojenou s četnými požitky, často však překvapivě samotářskými. Vybavovalo se mu, jak v neděli večer chodil do malostranských restaurací na roštěnky a na studený rostbíf, ale měl před očima také četné osamělé návštěvy koncertů v Rudolfinu, o nichž mluvil tónem zasvěceného znalce. Je pravděpodobné, že poslední roky na gymnáziu pro něj byly také lety prvních citových avantýr, i když pro jejich rekonstrukci většinou není k dispozici lepší materiál než nářezky črtané v jeho dopisech – 29. prosince 1906 se například na závěr trochu zamlžené úvahy o kterési lásce bratra Herberta zmínil: „Já vím sám, že ještě

dnes kdybych si měl nechat vypíchnout oko a věděl, že to náležitě prospěje sl. Heroldové, nerozpakoval bych se ani minutu, ačkoli je alles vorüber. To je ale jen světa běh...“¹ Slečna Heroldová byla dcerou mladočeského politika, který s T. G. Masarykem poslancoval ve vídeňské říšské radě.

I na konci oktávy, na jaře a v létě 1906, mu matka podepisovala četné omluvenky, takže se nakonec „pro nemoc“ nedostavil k ústní maturitě: jednalo se o bolesti v ramenním kloubu, které zřejmě nebyly předstírané, jak by se snad mohlo zdát; vynutily si sérii lékařských vyšetření a Jan jimi trpěl ještě nejméně celý další rok. Byl mu tedy povolen náhradní termín maturity po prázdninách. Učit se měl v Praze – když otec toho roku jako obvykle objednával letní byt, v Krucemburku na Vysočině, psal, že pobyt bude trvat od 7. července do 15. září, tentokrát však s ním prý kromě manželky přijedou jenom dcery. Během prázdnin syn přibral pět kilo a bolesti ramene načas odezněly; matka tedy očekávala, že složí maturitu a rozhodne se pro příští povolání; nápadů měl v tom ohledu spoustu.

Náhradní maturitní termín byl stanoven na polovinu září. Ze záznamů školní správy však vyplývá, že zkouška se neuskutečnila, neboť se místo ní stala další nehoda: „Jelikož žáku dne 17. 9. při zkouškách nevolno přišlo, žádal otec, aby synu jeho povoleno bylo zkoušky ty složit po třech týdnech, určitě řečeno 10. 10.“² Tedy další průtah, který zemská školní rada – možná z úcty k otci, profesoru Masarykovi – zvláštním rozhodnutím zas povolila.

Tentokrát už zbytečně. Jan Masaryk ani k této odložené zkoušce nepřišel, naopak – v těch dnech jeho život nabral zcela jiný směr, když náhle a nečekaně opustil rodinu, sourozence, přátele a Prahu, aby se přes brémský přístav vydal lodí do Ameriky.

Ačkoliv se k takovému rozhodnutí připravoval, nebo s ním aspoň jako s možností delší dobu počítal, nakonec se odjezd odehrál ve velkém chvatu. „V té době panoval zvyk, že se synkové posílali na zkoušku do Ameriky, když jim nešla studia,“ napsal – na základě sdělení Jana Masaryka – jeho pozdější životopisec Vladimír Vaněk.³ Znělo to jako trochu bezstarostný popis situace, i když ho Vaněk později zkorigoval: „Jeho (Janovu, pozn. aut.) odjezdu z Prahy předcházela určitá otcovská přísnost.“⁴ Tato přísnost rozhodla, že svým chováním ve škole i mimo školu už Jan Masaryk rodině hanbu dělat nebude.

Nejpravděpodobnější se zdá, že profesorův mladší syn až do průsvihu s maturitou mluvil o cestě do Ameriky jako o jedné z mnoha variant budoucnosti – stejně jako jindy mluvil o tom, že se chce stát dirigentem, hudebníkem, podnikatelem a podobně. Mluvil dokonce i o tom, že 13. října 1906 odjíždí do USA jeho přítel Vojta Mašek, a zmiňoval se, že by bylo dobré jet s ním. To však zároveň také bylo patrně všechno, co Jan Masaryk pro tuto cestu udělal. Zdá se vyloučené, že rozhodnutí nezůstat u řečí, vzít synka za slovo a poslat ho přes oceán mohl učinit někdo jiný nežli otec; matka by patrně s podobným řešením sotva přišla a obě dospělé děti, Alice a Herbert, se o bratrově odjezdu dozvěděly až dodatečně.

Přestože tedy nešlo o rozhodnutí učiněné úplně proti synově vůli, urychlený odjezd ze všeho nejvíc připomínal odchod do vyhnanství. Žádost o přidělení pasu nesla datum až 9. října 1906, tedy den před plánovaným datem maturitní zkoušky.⁵ Dalším důkazem chvatu, v němž padlo rozhodnutí, byl fakt, že matka nestihla o synově příjezdu vyrozmět své americké příbuzné, na jejichž pomoc měl být Jan v New Yorku odkázán – takže po příjezdu musel čekat několik dní v hotelu, než si ho přišli vyzvednout. Prudkým vývojem událostí byl však ze všech nejvíc zaskočen sám Jan; nestačil se rozloučit ani se sourozenci, takže sestře Alici si stěžoval na okolnosti odjezdu až z paluby lodi, když byl na Atlantiku: „Fyzicky pracovat jsem neschopen (narážel na svou nemocnou ruku, pozn. aut.) a duševně neumím,“ psal zklamaně. „Z Prahy jsem musel pryč, to je heilig, ale teď jsem v koncích. Než abych jel zpátky, to se radši nechám sežrat vod vzteklého rinocerosa, ale co tam?“⁶ V dopisech matce (oslovit otce si v té době netroufl) se snažil vzbudit lítost popisy své samoty a stesku. Už však bylo pozdě.

Zbylí členové rodiny tedy probrali situaci až po Janově odjezdu – a vzácně se v tom bodě sjednotili. Zvlášť vyhraněné postoje k bratrovi zaujala Alice Masaryková; dochovaly se v dopisech, které od podzimu 1906 zasílala matce z Českých Budějovic, kde učila na lyceu. Alice si byla jistá, že bratrův odjezd do Ameriky je dobrou věcí, protože se mu splní jeho touha stát se byznysmenem a najde sám sebe. Jako podmínku však matce kladla na srdce, aby Jana nepodporovala zasíláním peněz a dál ho nerozmazlovala – a jako by jí v tom sám bratr chtěl přizvukovat, z lodě psal: „Jsem Ti moc vděčný, že si měla o mne tak upřímnou starost – jen esli to bude něco platný. Zrovna když včera sme seděli se

sl. Maškovou a povídali, říkal jsem, že kdybych se nestyděl dělat Vám vostudu, úplně bych zpustnul – nemyl bych se, spal bych voblečenej atd. Se mnou je to holt těžký, jsem moc háklích a rozmazlený...“⁷

O pár týdnů později se Alice v dopise matce za příkrost k bratrovi zase omlouvala, dopis prý napsala v ráži – doporučila rozhodně poslat Janovi límec, který měl slíbený, a „prosím vás, pište mu velmi často. Vím, že je to essential (nezbytné, pozn. aut.).“ Sama však namítala, že není schopná komunikovat Janovým nezávazným způsobem, a že mu tedy bude psát, jen když bude mít obzvlášť dobrou náladu.⁸ Také v dalších dopisech Alice vynaložila dost energie, aby matku přesvědčila, že už Jana nadále nesmí finančně rozmazlovat: „Tak prosím pevnou ruku. Jenda je dobrý, ale také přímo špatný a velmi špatný člověk.“⁹

V žádném z dopisů psaných v závěru roku 1906 nepřestávala ujišťovat matku i sebe, že Jan bude za oceánem šťastný a úspěšný: „Vskutku, že nemá maturitu, je dobře. Bude to pro něho dobrá i příjemná škola... Jenda je na pravé cestě. Já doufám, jak tata dostane listy z Ameriky, že to nebude jen vědět, nýbrž i cítit. Jen žádné dolary posílat. Kolik má s sebou?“¹⁰ Věřila také – i když o tom se neodvažovala matce psát tak často –, že Amerika napraví bratrovu morálku. Podle všeho pro ni její bratr byl jakýmsi živým ztělesněním lži; ještě o mnoho let později, když se chýlila ke konci světová válka, napsala dopis rodinnému příteli, v němž se obecně zabývala tematikou lhaní, a v té souvislosti jí hned naskočil příklad ze života: „...Jenda je na Piavě. Stýská se mi. To máte kluka, který zalže zcela otevřeně.“¹¹

V AMERICE

...Neboť tady člověk nemůže doufat, že s ním budou mít soucit, a co Karel v tomto ohledu o Americe četl, bylo pravdivé; patrně jen šťastlivci tu doopravdy užívají svého štěstí uprostřed bezstarostných tváří, které jsou kolem nich.

FRANZ KAFKA: AMERIKA

„S malou rodičovskou pomocí“ tedy Jan Masaryk dostal šanci naplnit v Americe sny, o nichž do té doby pouze mluvil – buďto ty, jež měly nějak souviset s jeho hudebním uplatněním, nebo sen vydat se za obchodem dále na západ, do nitra kontinentu. Neměl a nemohl mít o Americe reálné představy, až do té doby tam nebyl a není moc známo o tom, že vůbec cestoval; spíš se držel doma. Existoval samozřejmě příklad otce, který v Americe přednášel v roce 1902 a Janovi o tom psal v dopisech a vyprávěl. Syn však jel objevovat svou Ameriku. Něco úplně jiného bylo, že z Ameriky pocházela Janova matka, že tam žily desítky příbuzných, v jejichž přízeň směl Jan doufat, a že se tedy v tom smyslu vracel do „druhého domova“.

Později, už jako světově známý politik, Jan Masaryk často vzpomínal, že otec mu na cestu záměrně nedal doporučení ke svým americkým známým, aby mu tak pomohl postavit se na vlastní nohy (podruhé to mimochodem zopakoval v roce 1919, když jeho syn odjížděl do USA jako diplomat). Otec prý také odmítl přispět větší částkou peněz s odůvodněním, jež znělo jako rozsudek: Jan se má uživit tím, co se naučil ve škole a doma.

Ve skutečnosti otcův postup nebyl tak tvrdý; profesor synovi přispěl částkou, která postačovala na cestu lodí a na prvních pár týdnů života v Americe. Syn ji přijal, přestože ji pokládal za almužnu; mělo jít o částku osmdesáti dolarů (tak to Jan Masaryk v rozhovorech uváděl

nejčastěji, i když občas kolísal – nejnižší cifra, kterou vyřkl, byla pětacířet dolarů). O většinu těchto peněz však přišel ještě během plavby – krátil si totiž dlouhou chvíli hrou v karty s německými spolecestujícími a neměl štěstí. Tento hřích přiznal až v rozhovoru pro americký časopis v roce 1947, v dopisech matce se o něm nezmínil.

Své dopisy z New Yorku psal Jan Masaryk několikrát týdně, většinou matce a občas sestře Alici; otci – až na jednu dochovanou výjimku – nikdy, ačkoliv prostřednictvím matky a sestry k němu směřoval své vzkazy naplněné úctou a bázní. Zpočátku byl ze všeho nejvíc okouzlen New Yorkem a nadšen laskavostí svých garrigueovských příbuzných – byli stejně muzikální jako on, takže s nimi mohl hrát na klavír, doprovázet je na koncerty a podobně; trápil ho však nedostatek peněz a chybějící možnost společenského a sportovního vyžití. Jen občas bylo možné uhodnout z náhodné zmínky, že s jeho strádáním je to ve skutečnosti ještě jinak – například když dal najevo, že i v New Yorku se občas pohybuje ve společnostech, kde by ho matka viděla nerada: „Tady každý dře, až padá, ale když přijde hodina, tak to utratí, dříve než napočítáš švec... Nikdy v životě jsem neviděl tolik opilých žen jako za jedinou noc tady.“¹ Brzy se chlubil, že se na Broadwayi vyzná stejně dobře jako v Praze v Anenské ulici, a ještě dlouho po válce se pyšnil, že kdysi znal každou uličku východního Manhattanu mezi East River a Třetí Avenue.

Ukázalo se, že Alice Masaryková měla ve svých varováních pravdu: nejčastější obsah bratrových dopisů tvořily rozličné žádosti. Chtěl peníze na šaty, na to, aby mohl známou dívku vzít do divadla, chtěl, aby mu matka poslala jeho pražské brusle, a podobně; vzhledem k tomu, proč do Ameriky přijel a že mu bylo dvacet let, zněly tyto prosby zvláštně – a zvláštní byly i plynulé přechody do předsevzetí: „Až najdu byt, aunt (teta, pozn. aut.) Alice mi obstará piano, tak bych chtěl taky nějakou školu, abych mohl učit klavír,“ „budu chodit do večerních kursů“ a tak dále.²

O četných Janových přáních doma rozhodoval tandem matka-Alice. Bylo to těžké: na jednu stranu se zdálo, že Janovi se v Americe vede zle; na druhou nebylo možné přehlédnout, že jeho žádosti jsou jiného druhu, než když obdobně strádající Herbert, studující umění, si před lety psal domů o peníze na barvy, plátna a štětce. V polovině listopadu 1906 Jan například napsal matce a Alici o peníze s vysvětlením, že chce dát dárek k narozeninám sestřenci Lydii; mělo jít o granátový prsten; jako obvykle slíbil, že bude pracovat přesčas a peníze splatí. Matka požádala

o radu svou dceru a ta jí 28. listopadu 1906 psala: „Milá mama, Jendův dopis na mne dělá nejhorší dojem, až mu rozumím. Nechat si posílat brusle, kabát atd. je šílenství. ‚Prsten‘, to je celý Jenda.“ Alicina rada byla kategorická: „Pozor, žádné sliby ohledně peněz nepřijímat, za žádnou cenu, dokud není pět dolarů vyděláno, dotud nejsou.“ I matka si na rub stejného listu zapsala: „Odpověděla jsem, že by si zatím neměl dovolovat dávat tak drahé dárky a že každý z Garriguů si ho bude vážit tím spíš, dokáže-li žít podle svých možností.“³ Dalším Janovým tématem se stala (v dopise z 21. listopadu 1906) žádost o společenský frak, neboť „smokink je impossible a kaiserrock je vyloučen... Můj obchodní svět, který mi pomocí mých příbuzných a známých je otevřen, vyžaduje naprosto bezvýjimečně reprezentaci“.⁴

Jan však v té době nebyl příslušníkem žádného „obchodního světa“, i když si to jistě přál a ve své fantazii doufal, že do něho jednou pronikne. První místo v New Yorku si neopatril sám, jak toužil, ale pomohl mu je sehnat otcův přítel a unitářský kazatel žijící v Americe Norbert Čapek. Šlo o místo poslíčka u newyorské pojišťovací společnosti a volba pro ně patrně vyjadřovala, že si ani Čapek s Janem Masarykem nevěděli rady: šlo o místo, jež v žádném ohledu neodpovídalo mladíkovu postavení, stejnou práci vykonávali dvanáctiletí hoši a brali za ni plat pět dolarů týdně, což byla pro dospělého člověka mzda nedůstojná a nepostačující. Jan svou práci popisoval jako usilovnou námahu – obsluhoval prý výtah, plnil kalamáře, nosil úředníkům svačiny, a když zavolali „John“, musel přikvačit.

Špatné místo, které mu poskytovalo peníze jen na jídlo, ale už ne třeba na bydlení (které za něho platili newyorští příbuzní), ho vedlo ke hledání lepších zdrojů obživy. V představách rozvíjel plán, jak získat pozici v nově založené společnosti pro elektrickou hudbu, kde „pomocí vibrace dynam spojených s klaviaturou docílí se hudebních zvuků“.⁵ Byl přesvědčen, že nebytí nemocného ramene, mohl by si hrou na tento elektrický nástroj vydělat dvacet dolarů denně. Snil o tom, že bude uzavírat mezinárodní obchody, že vydá zpěvník slovenských písní (jejichž melodie prý v jeho podání uchvátily newyorské přátele), ale občas měl i realističtější nápady; představoval si třeba – ale už se o to nepokusil –, že vystuduje večerní právní školu.

Na konci roku 1906 jako by si uvědomil, že jde jenom o sny a plané pokusy; změna letopočtu mu možná připomněla, že přijel do Ameriky s vážným záměrem založit existenci. Několik dní strávil ve smutku;

v dopisech v té době naznačoval, že má v práci velké potíže s bolavou rukou, a zdálo se to potvrzovat i jeho roztřesené písmo. Sen o novém životě v Americe jako by se začínal hroutit.

V té době už však matka našťestí dostávala informace i od dalších členů rodiny, především od svých sester, které přijaly jejího syna do vlastní péče a rozhodly se zasílat jí pravidelné situační zprávy. Nejlaskavější se zdála Charlottina starší sestra a Janova teta Augusta, o níž i sám Jan psal v dopise 26. listopadu 1906: „Je velmi laskavá na mě a stará se o mě až příliš laskavě, že se kolikrát až stydím to přiznat.“⁶

Augusta se rozhodla, že Janovi v New Yorku po všech stránkách nahradí mateřskou péči. Chtěla mu vytvořit – a vytvořila – ideální podmínky, jídlo, pokoj s měkkou postelí a teplou vodou a veškerý nutný komfort; to vše proto, aby přišla na kloub tomu, proč se v Praze choval tak, že se ho vlastní rodina musela zbavit. Psala Charlottě do Prahy, že je rozhodnuta zahájit proces Janovy „socializace“, po kterém se mladík napraví.

Zkrátka se ukázalo, že ve své snaze moc neuspěla. Druhého února 1907 sestře psala: „Chtěla jsem pro Jána udělat jen to nejlepší. Jemu to však nestačilo. Pořád si stěžoval, že mu nedávám dost jídla. Já mu ale večer nemohla vařit a on zas nejlí rád v mé levné americké restauraci. Myslela jsem, že vzhledem k tomu, jak je slabý, je pro něj dobré jídlo ze všeho nejvíc důležité...“ Psala také, že se pokusila zapojit Jana víc do společnosti, neboť se jí zdál osamocený a ztracený: „Potíž s Jánem je, že si připadá zklamaný;“ psala, a důvodem zklamání prý je, že plány na rychlou americkou kariéru se mu nenaplnily. Podle Augusty Jan očekával, že uspěje stejně jako před ním otec, nebo aspoň jako sestra Alice, ale nechápal, že práce, kterou dělá, nemůže přinést kýžený výsledek. Jan podle Augusty vůbec nerozuměl tomu, co je lidská dřina, a nechápal, jak mohou být lidé večer po návratu z práce tolik unavení. Mimoto ho obtěžovaly problémy z ramenem.

Byla to Augusta, kdo Janovi navrhl, aby se pokusil najít si místo mimo New York, kde by mohl vydělat víc peněz, a kde by hlavně nebyl obklopen tolika velkoměstskými pokušeními a lákadly. Augusta také naznačila Janově matce, že rozhodnutí poslat syna přes oceán nepokládá za šťastné; zvala Charlottu, aby se o tom přijela přesvědčit na místě a povzbudila případně syna v jeho zápasu s realitou; nakonec Augusta

zapochybovala vůbec o tom, je-li Jan dost zdrav, aby mohl vstoupit do praktického života a vyrovnat se s fakty.⁷

Podobným vývojem v čase procházela i korespondence ostatních newyorských tet, zasílaná Janově matce v Praze: Evelyn, Eleanor i Esperanza se nejprve dělily o všeobecné nadšení z Janova příjezdu a pak, při seznamování se s realitou, jejich sympatie i odhodlání na Jana působit trochu vadly. Snad nejlépe a nejpodrobněji to vyjádřila Esperanza v dvanáctistránkovém dopise z 13. ledna 1907. Potvrzovala, že „Jack“, jak synovci říkala, si v první chvíli našel cestu do srdcí všech Garrigueů a že všechny okouznil svým příjemným vystupováním i společenským šarmem. Měl však podle ní i chyby, postrádal například charakter; podle Esperanzы byla mladíkova povaha zasažena už příliš na to, aby mohl úspěšně bojovat se životem, ležel-li mezi ním a jeho rodinou oceán. Vytkla matce, že Janovu odchodu do nuceného vyhnanství nezabránila: „Je velice romantické poslat chlapce z domova se šedesáti dolary a doufat, že se sám o sebe postará,“ napsala doslova.⁸

Esperanza byla přesvědčena, že její sestra ani „Thomas“ si neuvědomili, co jejich rozchod se synem znamená. Zvlášť ji rozhořčovalo, v jakém zdravotním stavu Jana poprvé spatřila: své ztrhané rysy jí vysvětlil s odvoláním na bolavou ruku; řekl, že kvůli bolesti na lodi pět nocí nespál. Esperanza tedy vzala Jana k lékaři, který zjistil, že v kloubu je vápenitá usazenina po starším zánětu (potvrdil tím dřívější lékařskou diagnózu z Prahy), a vyjádřil naději, že se usazenina sama vstřebá a nebude nutná operace. (Při té příležitosti lékař objevil i plíce oslabené kouřem z cigaret.) Esperanza sestře naznačila, že ji Jan lékařským vyšetřením přišel na víc peněz, než si může dovolit, že však zároveň nepovolí, dokud nezíská pro rodiče dobré zprávy.

Všichni američtí příbuzní reagovali na problémy s Janem takto, „garrigueovský“ vytrvale: střídali se v péči o něj, dávali mu najíst, platili mu kapesné i mimořádné výdaje, na něž nepostačoval Janův plat. Při tom všem si všimli zvláštní okolnosti, že Jan hodnotu peněz ve skutečnosti nevnímá: sebevětší částku dokázal ihned utratit a další nevydělal. Tety si též všimly, že „chudý“ Jan si s sebou z Evropy přivezl početnou a nákladnou garderobu. Jan Masaryk o tom řekl v únoru 1920 pro *bridgeportské* noviny: „Byl jsem nejstarším a nejlépe oblekaným office boyem v Americe. Prací u Lawyer's Title Co. v New Yorku jsem si vydělával pět dolarů týdně, ale matka mi dala dva obleky, jež mi šéfové záviděli.“⁹

Teta Esperanza viděla věci o něco ostřeji: „Zaručeně nevíte, že všechny ty šaty má,“ psala Charlottě.¹⁰

Jan se tedy postupně stěhoval od jedné tety k druhé, vždýcky podle stejného schématu: i Theodora Lightfootová, u níž Jan bydlel v podnájmu, poté co odešel od Augusty, Janovu matku v dopise ujistila, že dokud bude mladík u ní, nic zlého se mu nestane; i ona však po čase upadala do rozpaků nad dvojlovností Janovy povahy, v níž tu a tam propukající drsná mužnost šokovala nejvíc ty, kdo byli zvyklí na setrvalé projevy infantilnosti.

Podstatu Janových problémů nakonec podle všeho nejlíp pochopila teta Esperanza, s níž si Jan zvykl mluvit nejotevřeněji: řekl jí, že v Praze degeneroval schválně, protože soupeření s otcem, obráceným výhradně k ideálním výšinám, ho přimělo vydat se opačným směrem. Esperanza si uvědomovala, že formování tohoto pocitu trvalo u Jana dvacet let a že celá tato tak důležitá doba je pro jeho život ztracena. Obávala se, že na objev tvrdé disciplíny je v jeho životě už pozdě. Stěžovala si, že Jan se k ní chová drsně, jako kdyby ji nevnímál: považuje například za normální ničit si kouřením plíce, zatímco Esperanza se obtížně snaží sehnat peníze na splacení lékařských účtů. Její pocity nakonec dospěly k obvinění Janových rodičů, že se zřekli odpovědnosti za své dítě; zejména Janův otec se podle Esperanzy málo staral, aby zachránil Janovo zdraví: „Jack je nemocný a někdo se o něho musí starat – přeje si snad jeho otec, aby se Spojené státy staraly o jeho potomka, zatímco on dává peníze do české politiky? Myslím si, že Janův otec dělá chybu – nebo se snad mylím já – pokud ano, ráda se nechám od Thomase přesvědčit.“¹¹ Nakonec nabídla, že Jana raději pošle domů, než aby se dál tak trápil – neboť ho prý miluje.

Co k takovým obviněním říci? Je jisté, že profesor Masaryk byl v té době starostem o svého syna vzdálen – naznačuje to například skutečnost, že syn se ho v dopisech skoro vůbec neodvážil oslovit; potvrzuje to však hlavně korespondence Charlotty Masarykové z dob synova vyhnanství – z níž vyplývá, že mnohé, co se Janova amerického pobytu týkalo, před svým mužem tajila z obav, aby se ještě více nerozhněval.

Vyplývá to aspoň z dopisů, jež si v letech Janova odloučení vyměňovala s přítelem rodiny, opavským psychiatrem dr. Böckem, kterého považovala za jakéhosi svého důvěrníka. Jeden z nejstarších dochovaných dopisů, které mu adresovala, pochází z léta 1902 a zdá se, že

v kostce obsahuje podstatu jejího vztahu k Böckovi. Utíkala se k němu v dobách, kdy její muž byl buďto na cestách, nebo kdy si na rozhovor o nějakém ožehavém tématu s T. G. Masarykem netroufala: v roce 1902, kdy byl profesor v Americe, se tedy Charlotta Böckovi svěřovala s psychologickými problémy členů rodiny (v té době hlavně dcery Alice) a naznačovala, že se jí během mužovy nepřítomnosti nedostává peněz. Dr. Böck v následujících letech Charlottě Masarykové poskytoval jak peněžní podporu, tak odborné rady – obvykle tak, aby o tom T. G. Masaryk nevěděl, což bylo Charlottiným přáním. Dochované prameny neumožňují přesně pojmenovat, proč si Charlotta Masaryková za důvěrníka zvolila právě tohoto lékaře, a nelze ani s určitostí říci, proč mezi ní a jejím mužem vyvstala taková bariéra. Přinejmenším pokud šlo o syna Jana, zdá se jako nejpravděpodobnější důvod Charlottina utajování její láska k dětem: tam, kde otec v Janově případě rezignoval, rozněval se a vyzval ho, ať mu zmizí z očí, Charlottina láska trvala.

V dopisech, které posílala dr. Böckovi, poté co syn odjel do USA, přiznávala i některé své chyby, které Janovu výchovu poznamenaly: „Jan byl mazlíček rodiny a následky se dostavily,“ psala Böckovi 26. ledna 1907, když mu vysvětlovala, proč syn tak náhle zmizel. Svěřovala se mu se svým trápením: Jan má v zaměstnání nízké postavení – lidé ho tam oslovují „John“, a ne „Mr. Masaryk“. Uvažovala s dr. Böckem o nejlepší terapii pro syna, dělila se s ním však i o pocit, že je na starost o dítě sama. Její muž prý nechal všechno na ní; psala, že ho dokonce musí nutit, aby se zajímal o dopisy od amerických příbuzných. „Nemám nikoho, na koho bych se mohla obrátit,“ psala Böckovi, „pomozte mi zachránit mé dítě.“¹²

Dohodla se s dr. Böckem, že si u něj bude moci půjčovat peníze, které pak půjdou do New Yorku; tam je měla přejímat sestra Eleanor a podporovat z nich Jana tak, aby si ničeho nevšiml. Nabídla dr. Böckovi, že mu za půjčené peníze bude vyplácet pětiprocentní úrok; Böck přijal a podle těchto pravidel pak matka Jana podporovala zřejmě po celou dobu jeho amerického pobytu – v její dochované korespondenci jsou sice dlouhé výpadky, ale z dopisů odeslaných ke konci celého období je zřejmé, že matka v té době stále platila: například 10. února 1911 se omlouvá, že zas žádá o peníze – 500 korun –, a nabízí za ně kvitan-ci, 14. února pak děkuje za částku poukázanou Creditbankou; v dopise z 9. dubna 1913 se zase omlouvá dr. Böckovi, že neměla dost peněz, aby mohla zaplatit včas úroky, a uhrazuje je za poslední dvě léta.¹³

O svém muži Charlotta dr. Böckovi psala nejčastěji, že se Janovou věcí nezabývá vzhledem k množství práce: „Musím ho šetřit,“ vysvětlovala mu svůj postup 30. ledna 1907.¹⁴ Ve stejném dopise však dr. Böckovi říká, že dodatečně muže informovala o svém úmyslu syna v Americe podporovat; neuvedla ovšem jeho odpověď.

Je-li pravda, že matka synovi zasílala podporu po téměř celou dobu jeho sedmi amerických let, vzniká otázka, v čem tedy nakonec byl smysl této americké cesty, odchýlil-li se od toho původního, jímž mělo být dosažení mladíkovy samostatnosti. Pokud matka vždy část jeho výloh hradila, je na místě se ptát, proč jednoduše syna nevyreklamovala zpět do Prahy, kde by se o něj mohla starat mnohem jednodušším způsobem.

Opět ale není po ruce lepší vysvětlení než pouhá pravděpodobnost: pokud je pravda, že roztržka mezi otcem a synem trvala (nic nesvědčí o opaku), zdá se logické, že to byl syn, kdo o návrat k rodině ztratil zájem. V Americe žil v jakési dobrovolné izolaci, v důstojné vzdálenosti od všech rodinně generačních rivalit, a pokud navíc z Čech dostával tajnou apanáž, mohl žít i v jistém blahobytu, respektive v slušných poměrech, na které by se v Praze patrně nemohl spolehnout.

Bohužel ani na otázku, zda Jan Masaryk o tom, že ho matka podporuje, věděl či ne, neexistuje odpověď. V podstatě se nezdá možné, že by něco takového mohlo zůstat tajemstvím pro člověka, který je schopen spočítat, kolik si vydělá a kolik utratí. Nabízela se možnost – opět hypotetická –, že peníze od Charlotty směřovaly k Janovu zaměstnavateli, jenž o ně zvyšoval Janovu mzdu, takže ve vyúčtování se objevila až celková suma.

Je těžké říci, zda a případně jak Charlotta Masaryková své chování v této věci (jež se přece jen jeví absurdně) posuzovala. Přející mateřská láska je často schopna zvítězit nad věcným zhodnocením situace. Jisté je, že synovou a rodinnou situací se Charlotta nakonec trápila stejně jako její muž, o jehož pocitu ztráty ze synova odchodu se na počátku února 1907 poprvé svědila – opět doktoru Böckovi.

BRIDGEPORT

Na radu amerických příbuzných, zejména tety Augusty, se počátkem roku 1907 i sám Jan Masaryk začal víc zajímat o svou budoucnost v USA. V jeho úvahách se v té době objevuje jméno podnikatele Charlese Cranea, otcova přítele, jenž patřil mezi nejbohatší Američany, kteří v té době žili na východním pobřeží. Není vyloučeno, že celou věc na dálku zorganizovala Janova matka, která tak chtěla zařídit, aby se syn na bídném místě v pojišťovně dál netrápil; už kdysi Charles Crane pomohl člena Masarykovy rodiny, a sice Janově sestře Alici, když se při svém pracovním pobytu v Chicagu ocitla v nesnázích. Možná že však pravda byla jiná a Jan Masaryk měl prostě při vši smůle štěstí.

Vztahy mezi Masarykovou a Craneovou rodinou byly navázány v roce 1896, kdy podnikatel Charles R. Crane, prezident firmy Crane Company se sídlem v Chicagu (navíc filantrop a mecenáš s četnými vztahy k americkým politikům), se cestou z Ruska zastavil v Praze, aby tam navštívil profesora Masaryka, experta na otázky Slovanů. Společný zájem vyústil v pravidelnou korespondenci a o šest let později v pozvání, aby profesor přijel přednášet na univerzitu do Chicaga, kde přispěním Charlese Cranea byla rok předtím otevřena katedra slovanských studií. Vztahy obou rodin přinesly ovoce v létě roku 1918, kdy Charles Crane prostřednictvím svého syna, tajemníka u ministra zahraničí Lansinga, uvedl T. G. Masaryka k prezidentu Wilsonovi; představil ho jako „rozhodně nejvýznamnějšího slovanského vůdce na světě“, čímž neobyčejně přispěl k úspěchu československé zahraniční akce v USA.

Podle Janových dopisů z počátku roku 1907 to byl on, kdo nejprve napsal Charlesu Craneovi list, v němž ho požádal o místo; Crane mu navrhl schůzku a na ní dal Janovi dopis pro manažera firmy s rozkazem, aby se o něho postaral. Byl to neobvyklý postup, na který přinejmenším Craneovy kontakty s profesorem Masarykem nemohly nemít vliv.

K rozhovoru s Charlesem Cranem se Jan Masaryk úzkostlivě připravoval. „Nemůžu nikterak dát znát, že žebrám,“ psal domů v dopise.¹ Ale bylo to tak – žebral; vidina práce v továrně pro něj znamenala jedinou šanci, jak v Americe přijít k penězům, alespoň tak, aby si v každém dopise domů nemusel stěžovat na ceny prádla, jídla, doutníků a cigaret, holení nebo elektrické dráhy. Skutečně to potom vypadalo, že má štěstí – získal doporučující dopis do Craneovy továrny v Bridgeportu, města ležícího necelých sto kilometrů na severovýchod od New Yorku. Naděje, kterou získal, ho naplnila nejen nadšením, ale i pocitem, že je lepší, než byl: „Jakási změna se se mnou stala, tj. nejsem schválně špatný a začínám vědět, že být dobrý neznamená být hloupý,“ psal matce.²

Zajel se do továrny podívat, byl přijat vedením a vrátil se zpět do New Yorku s ještě větším optimismem, plný vděčnosti k panu Craneovi. „Až otec přijede do Ameriky, zjistí, že jsem nezávislý selfmademan,“ psal domů 26. února 1907.³ Byl však nadšen hlavně platovou nabídkou: 10–15 dolarů týdně bylo několikanásobně více než dosud. „Jsem odhodlán dělat všechno a odříkat se všeho zbytečného,“ sliboval matce slavnostně 12. března – pár dnů předtím, než s mnoha předsevzetími dal sbohem New Yorku a odjel do svého nového působiště.⁴

O několik desetiletí později, už jako diplomat a ministr, Jan Masaryk mnohokrát vyjádřil názor, že rozhodující zkušenost svého života, díky níž pak mohl zastávat významné funkce mezi lidmi, získal před první světovou válkou v Bridgeportu; v národnostně pestrém a smíšeném prostředí zaměstnanců Craneovy slévárny, mezi nimiž uspět prý znamenalo osvojit si strategii a taktiku mezilidské „diplomacie“.

Šest let, jež v Bridgeportu strávil, se mu ve vzpomínkách zobrazilo jako nejkrásnější doba jeho života. Bylo-li toto období pro něj něčím charakteristické, pak tím, že se ocitl vzdálen vlivu svých rodičů a mohl si organizovat – a organizoval – život po svém. Mluvil-li v tom smyslu o bridgeportském „zisku“ pro svou osobu, měl pravdu: všechno, co tam poznal a zažil, bylo jeho, nemusel za to – anebo věřil, že nemusí – být nikomu vděčný. Z hlediska „kariéry“ se v Bridgeportu „zahrabal“: nepodnikal, nevydělával velké peníze. Přiznával to; později říkal, že tam

poznal, že netouží být boháčem, ale zároveň prý ve slévárně objevil svůj skutečný zájem – lidi, kamarády (spolu)dělníky.⁵ „Mám-li nějaký úspěch v diplomacii, vděčím za to výchově k disciplíně, kterou jsem si osvojil v Bridgeportu, když jsem se učil, jak lidé pracují a jednají. Svou znalost lidské povahy jsem získal v Craneově továrně,“ tato jeho slova nebyla určena českému publiku, ale vyšla otištěna v lokálních bridgeportských novinách 29. září 1935. Masaryk je často opakoval, stejně jako se do Bridgeportu několikrát vrátil i jako vyslanec a ministr – naposled ve válečném roce 1941, kdy tam jako dřív řečnil, poskytl interview a uspořádal party, na kterou pozval bývalé spolupracovníky.

To však bylo zároveň i všechno, co o šesti bridgeportských letech zatoužil přiznat novinám; jako by si pro tuto vzpomínku vyhradil jedinou náladu – nostalgii – a všechny ostatní si zakázal. Jeho svoboda v Bridgeportu byla svobodou, jen pokud dokázal zapomenout na rodinu a otce; když se mu vzpomínka na ně vybavila, byla ihned zpět i konfrontace a pocit vlastního selhání. Zatímco Jan Masaryk v Bridgeportu nastoupil s platem deset dolarů týdně, po šesti letech bral pětadvacet: jistě, někdo tomu mohl říkat vzestup, nebyl to však ten druh vzestupu, který by dával sílu objevit se otcí na očích. Přes všechno nefalšované přívětivé, co Jan Masaryk kdy o bridgeportských letech řekl, byla v jeho slovech přítomna i melancholie; přes všechny hrdinské a hurónské historky, které o těchto letech vyprávěl, se zdálo, že se cítil více sám, než tušil. Když ke konci svého amerického pobytu obnovil písemný kontakt s otcem, v záchvatu sebekritiky celou éru shrnul slovy: „Výroba a obchod mě nezajímají, ale zůstal jsem ke své škodě v Bridgeportu, protože jsem dostával pár dolarů týdně a tak nějak jsem si myslel, že časem bych mohl něčeho dosáhnout, i když po pravdě řečeno jsem příliš dobře věděl, že to je jen sen.“⁶

Bridgeport ve státě Connecticut bylo přístavní město na pobřeží Atlantiku, kde v té době žilo víc než sedmdesát tisíc lidí. Jejich počet díky předválečné průmyslové prosperitě rychle rostl. Žily tam také desetitisíce přistěhovalců, včetně tříapůltisícové slovenské a české menšiny; mnozí z nich pracovali ve slévárně Eaton, Cole and Burnham Company (od roku 1910 Crane Valve Company), kam nastoupil také Jan. Nejdřív byl zaměstnán v kanceláři jako úkolář, ale je zvláštní, kolik – hlavně manuálních – profesí během dalších let vystřídal. Podle toho, co uváděl sám, byl nádeníkem, slévárenským formířem, jádrařem nebo prosívačem písku – jinými slovy, jak o něm v dopise dr. Böckovi 3. února 1909 psala matka, dělal každou chvíli něco jiného.

Je těžké v Masarykových vzpomínkách odlišit sebeprojekci od pravdy; je však zřejmé, že si nevymýšlel tam, kde mluvil na jedné straně o svých neustálých finančních potížích a na druhé o tom, že žil nad poměry. Co se týká jeho finančního hospodaření, zjistil americký historik profesor Marzik v bridgeportských archivech velké výkyvy v čerpání z Masarykových účtů: ze 700 dolarů, které složil na svůj účet v místní bance v polovině května 1907, zbývalo 4. listopadu jen 1,67 dolaru. Otázku vzbuzují obě položky; tedy jak se tak vysoká částka, přesahující možnosti slévarenského dělníka, na Masarykově kontě objevila, i jaká byla příčina jejího zmizení. Na druhé straně je pravda, že Janův plat doplněný o matčin příspěvek dostačoval na cesty na význačné koncerty v Metropolitní opeře i na pravidelné návštěvy u newyorských tet; vlakem to bylo do velkoměsta jenom hodinu a půl, takže „všechny svátky pro něj byly skutečnými svátky“, jak matka psala dr. Böckovi 3. února 1909.⁷

Zdá se, že v té době získával peníze velice rozmanitými způsoby, že si často půjčoval a téměř nepřetržitě míval dluhy. Někaké příjmy plynuly z toho, že čtyřikrát týdně učil zahraniční dělníky anglicky číst a psát; po večerech prý byl číšníkem v české hospodě; doprovázel na piano němé filmy v místním kině; a načas měl dokonce slévárnu opustit, vrátit se do New Yorku a být zaměstnán v jedné broadwayské bance. Zda tato tvrzení byla pravdivá, není jisté, stejně jako nebylo prokázáno, co později Jan Masaryk uváděl ve svých materiálech pro ministerstvo zahraničí: že v Bridgeportu studoval na obchodní škole.

Jisté naopak je, že Jan Masaryk měl mezi zaměstnanci bridgeportské Craneovy továrny výsadní postavení. Zdaleka ne každému dělníkovi se v jeho době poštěstilo, aby se osobně znal se svými šéfy – tedy nejenom s prezidentem Charlesem Cranem, ale hlavně s jeho synem Richardem, o pouhé čtyři roky starším než Jan, otcovým zástupcem ve firmě a od roku 1910 šéfem bridgeportské továrny.

S nimi Jan Masaryk podle všeho vycházel o něco lépe než se svým otcem: ten, na přání poplašené matky a stejně jako ona zneklidněný synovým americkým postavením, přijel Jana do Bridgeportu v srpnu 1907 navštívit; Janova matka a sestra Olga tvořily doprovod. V New Yorku byl otec americkou veřejností přijat jako slavný vítěz v hilsneriádě a jako čelný reprezentant české politiky, kterou zastupoval ve vídeňském parlamentu; jaký kontrast ve srovnání s loňským zmateným příjezdem syna Jana... Podrobnosti o vzájemných rozhovorech v Bridgeportu se nezachovaly, na žádné straně, ačkoliv Masarykovi se zdrželi šest týdnů a matka ještě déle – syn totiž vyslal další ze signálů, že

potřebuje pomoc, a během její návštěvy onemocněl zápallem plic. Matka prodlužovala návštěvu, jak to bylo možné, a ošetřovala syna až do poloviny listopadu. Jeho návratu do Čech ovšem nedosáhla; vrátila se tedy bez něj, sama.

Pokud od této doby až do Janova návratu domů o šest let později mezi Janem a rodinou kolovaly nějaké dopisy, většina se jich nedochovala. Že alespoň matka, a přinejmenším v první době, Janovi psala, potvrzují její zápisky, v nichž si zaznamenávala třeba názvy knih, které mu v balících posílala. V roce 1908 to například byla zásilka klasické ruské literatury – Turgeněvovy *Lovcovy zápisky*, Garšinovy povídky, Gogolovy *Mrtvé duše*, *Revizor*, *Mirgorod* a další.

O Masarykově životě v následujících bridgeportských letech je k dispozici jen minimum údajů. Udělejme tedy výjimku a ocitujme drobnou příhodu, která se k té době vztahuje a kterou vyprávěl Masaryk sám – snad proto, že podává jeho lichotivý obraz, který většina dosud citovaných archivních pramenů nenabízí. Takto se zřejmě v bridgeportských dobách chtěl Jan Masaryk vidět sám... Jedná se o historku, kterou americký časopis *Commentator* otiskl v březnu 1939 a Masaryk ji vyprávěl jako příklad, jak má svět správně zacházet s diktátory, v protikladu k usmířovačské politice Chamberlainově.

„Když jsem pracoval v továrně v Bridgeportu, zůstával jsem v práci spoustu hodin, často jsem se nedostal ven dřív než po půlnoci a pak mě čekala cesta vykřičenou čtvrtí města k mému hotelu. Jednou kolem jedné v noci, když jsem se vracel domů, mi vstoupil do cesty vysoký Ital a požádal mě o zápalku. Začal jsem ji hledat, když vtom jsem si naštěstí všiml, že i on cosi vytahuje. Jakmile jsem spatřil záblesk nože, praštil jsem ho mezi oči...“ Italovi zbraň vypadla z ruky, Jan Masaryk ji prý zvedl, odhodil a k násilníkovi potom promluvil takto: „Podívej se na sebe, vždyť nejsi špatný člověk. Jsi prostě jen chlap, co dělá špatné věci. Budeš-li v tom pokračovat, můžeš si vybrat dva způsoby, jak skončíš. Buď dostaneš doživotí, nebo umřeš v elektrickém křesle.“ Podle této historky, jejímž byl kladným hrdinou i vypravěčem zároveň, se Jan Masaryk k Italovi nakonec zachoval jako milosrdný samaritán: pomohl mu sehnat místo portýra a výsledek na sebe nedal dlouho čekat, muž se v práci stal vzorným zaměstnancem a zůstal Masarykovým oddaným přítelem. „Každé vánoce mi posílá nějaký dárek s dlouhým děkovným dopisem,“ uzavřel Jan Masaryk poučný příběh, jaké měla tolik ráda jeho matka.

VINELAND

Zatímco bridgeportské období Jana Masaryka patří ještě k poměrně známým, i když méně připomínaným obdobím jeho života, rok mezi říjnem 1912 a 1913 byl naopak dobou, jejíž tajemství jeho nositel později hermeticky střežil – neřekl o něm s výjimkou členů rodiny nikomu, ani své pozdější manželce, ani intimním přítelkyním, ani blízkým přátelům a spolupracovníkům, ani životopiscům, s nimiž jinak o svém životě volně rozprávěl. Tento rok Jan Masaryk strávil ve Zvláštní škole pro slabomyslná děvčata a chlapce ve Vinelandu ve státě New Jersey.

Janův přesun do léčebny ve Vinelandu se na první pohled jeví jako náhlé rozhodnutí vedení bridgeportského závodu. K zákroku se však patrně schylovalo delší dobu, po kterou vedení továrny vyjadřovalo sílící nespokojenost hlavně s pracovní morálkou Jana Masaryka; a také s tím, že svým chováním dával špatný příklad dalším zaměstnancům. Vše nasvědčuje tomu, že Charles a Richard Craneovi se v maximální možné míře snažili syna T. G. Masaryka respektovat a brali na něho ohledy, jež daleko přesahovaly běžný standard, uplatňovaný majiteli továren vůči nekvalitním zaměstnancům.

U kteréhokoli jiného pracovníka by se tato situace řešila výpovědí, u Jana Masaryka však šlo o delikátní případ. Protože se jeho chování vyznačovalo psychickými výkyvy, naskytla se možnost převést problém do medicínské roviny: vedení továrny dalo Jana prohlédnout lékařem,

ten konstatoval, že jeho duševní stav vyžaduje okamžitou změnu prostředí, a tím bylo o jeho další budoucnosti rozhodnuto.

„Po dobu svého zaměstnání u této společnosti byl přemísťován z jednoho oddělení do druhého, nikde nebyl užitečný a každý se ho rád zbavil.“ Hodnocení, jímž Jana Masaryka na rozloučenou vybavili z bridgeportské továrny, bylo formulováno neobyčejně drsně. Jako by se tam po šesti letech rozhodli prásknout za ním dveřmi, napsali posudek tak, aby bylo zřejmé, že případný návrat není možný: „Jeho přátelům působí značné nesnáze, chtějí-li ho udržet, aby nedělal dluhy; on sám nemá ani potuchy o tom, jak zacházet s penězi, a v posledních několika letech se spolčuje se špatnými lidmi. Máme pocit, že by byl mnohem šťastnější a jeho život užitečnější, kdyby mohl být umístěn v zařízení, kde rozumějí lidem, jako je on.“¹

Na základě této zprávy byl Jan Masaryk v říjnu 1912 přemístěn do zvláštní školy ve Vinelandu. Šlo o slušně a profesionálně vedený útulek, ve kterém byly vychovávány mentálně postižené děti. Jan Masaryk sice v té době dítětem dávno nebyl, nedávno oslavil šestadvacet let – jak se však mělo ukázat, za dospělého rovněž nebyl pokládán. Oficiálně nastoupil k vstupním testům ve Vinelandu 16. listopadu 1912; jeho tamější pobyt platil Charles Crane.

Bylo přirozené, že se svým umístěním v léčebně Jan na počátku hluboce nesouhlasil. Zejména byl rozčarován tím, že ho obklopovaly děti, z nichž naprostá většina navíc na první pohled nesla známky psychického postižení. Ve srovnání se svobodou a volností v Bridgeportu byl Vineland určitě prostředím omezujícím – i když ne stísnujícím: pavilony stály v zeleni a obklopoval je trávník a stromy, takže většina chovanců měla možnost trávit libovolné množství času na čerstvém vzduchu. Janovým ošetřujícím lékařem se stal profesor Johnstone, ředitel vinelandského ústavu; i jeho přístup patrně přispěl k tomu, že se Jan Masaryk s pobytem v ústavních zdech zakrátko smířil, a v dopisech matce si ho dokonce pochvaloval.

Ve Vinelandu u něj byla diagnostikována mírnější forma schizofrenie, která se projevuje u mladistvých a již se říká hebefrenie. Dnes bývá řazena mezi vážnější duševní nemoci, psychózy; na počátku století v americké psychiatrii bylo hodnocení mírnější. Hebefrenii u Jana Masaryka provázely depresivní symptomy, o nichž byli lékaři přesvědčeni, že je prohloubil jeho rozmařilý až extrémní životní styl. V ústavu byl tedy podroben terapii, jejíž velkou část představovala manuální práce.

Když si v létě 1913 ve Vinelandu začal vést deník, zapsal si do něj na toto téma: „Tvrdě pracovat a fyzicky se unavit je pro začátek jedna z nejdůležitějších věcí. A já se vynasnažím ze všech sil pracovat, pracovat a pracovat, každou minutu.“²

Vineland pro něj byl opravdovým nárazem na životní dno, tak hluboko se do té doby ještě nedostal. V reakci na šok, který pravděpodobně prožíval, se tedy vzepnul k výkonům, jichž by byl předtím sotva schopen a které vzbuzují dřív u něj stěží myslitelný respekt. Čas strávený ve Vinelandu využil například k tomu, aby přeložil do angličtiny Tolstého hru *Živá mrtvola*, jejíž český text mu patrně – tak jako i jiná díla ruských autorů – do Ameriky poslala matka. Sama byla vyznavačkou Tolstého, mimo jiné přiměla i Janova otce, aby spisovatele navštívil v Jasné Poljaně. Hrdinou této Tolstého hry je mladík, jehož problém Janu Masarykovi možná připomněl jeho vlastní situaci: ocitl se v soukromé válce se svou rodinou, pije, rozhazuje majetek a ničí život manželce a děcku. Řešit situaci rozvodem je pro něj společensky neúnosné, spáchá proto fingovanou sebevraždu – ale jak má v správné tolstojovské moralitě být, je nakonec odsouzen právě za to, že se nedopustil činu, který náboženství odsuzuje. Jako východisko z absurdní situace volí hrdina sebevraždu znovu, nyní doopravdy.

Jan jistě v textu hry našel mnohé, s čím se mohl ztotožnit – v postavení, v němž byl, ho mohla rozněcovat jak obecná vize společenské revolty, tak myšlenka na sebevraždu jako soukromý způsob, jak uniknout všem společenským požadavkům. (Vlastně už jen jednou v životě se Jan Masaryk vzepnul k soustavnější literární práci, a sice v roce 1914, kdy spolu s Antonínem Žáčkem přeložil spis *Liberalismus* od profesora sociologie na londýnské univerzitě L. T. Hobhouse. Nezdá se však pravděpodobné, že i v tomto případě šlo o jakousi překladatelskou „identifikaci“, podobnou té u spisovatele Tolstého. Naopak, ze způsobu vzniku tohoto překladu – Žáček přeložil prvních 127 stran a skončil vprostřed kapitoly, potom práci dotáhl Jan Masaryk – se dá usuzovat, že profesorův syn, v té době už opět pobývajícím v Praze, se k překladu dostal náhodou a že mu otec dokončení této práce zprostředkoval.)

Zřejmě pod vlivem probíhající terapie se v té době Jan Masaryk pokusil i o jakousi písemnou rekonstrukci svého dosavadního života. Deprese a celkové zpomalení životního tempa mu patrně dovolily pohlédnout na minulost nově a zhodnotit ji kriticky. Zápisky, které si Jan Masaryk začal vést v létě 1913 ve Vinelandu, od něho dostaly

název *Deník člověka*, který se pokouší najít sám sebe. Jejich autor v nich dlouho nepokračoval; především pro úvodní sebeanalytickou pasáž však Janův *Deník* představuje asi nejucelenější písemnou výpověď o sobě samém, k jaké se její pisatel v životě odhodlal.

„Dnes začínám svůj život znovu,“ zněl úvodní zápis *Deníku*. „Snažím se oživit, co zbylo z mého charakteru, a stát se užitečnou bytostí, i když jen zcela skromným způsobem. Nejméně patnáct let jsem byl sám sobě nanejvýš vypočítavým a zákeřným nepřítelem. Narodil jsem se jako oblíbenec svého otce, s nadprůměrnými schopnostmi. Brzy jsem však zjistil, že požívám výhod, jichž nepožívali moji sourozenci, a tak jsem ve velmi útlém věku otcovy náklonnosti začal zneužívat. I když to snad zní nepřirozeně, začal jsem vést dvojí život. Přirozeným důsledkem toho se stalo lhaní. Prolhal jsem se školou i gymnáziem. Přišel jsem do Ameriky a lhal jsem znovu. Lhal jsem sobě i každému, s kým jsem přišel do styku. A základ celé své americké kariéry jsem postavil na falešných předpokladech. Zneužíval jsem otcova postavení a vedl jako jeho syn velice pochybnou existenci. Lidé, kteří znali mé výborné rodiče, si jen pomalu uvědomovali, že jsem se moc nepodařil, a tak se celá léta prosazovalo mé hrdé čelo, nepodpořené páteří.“³

Už tyto řádky byly mimořádně upřímnou sebekritikou, Jan Masaryk ji však rozvinul až do podoby jakéhosi flagelantství: „Nakonec lidé jasně poznali, že umím jen podvádět, a moje triky prohlédli. Osobně jsem velmi příjemný člověk s dobrými způsoby, vyznám se v hudbě a dokážu konverzovat, a tak zklamání těch, kdo mi chtěli důvěřovat, mělo za následek dvojnásobný hněv. Má morálka byla minimální, a protože jsem uměl získat důvěru žen, využíval jsem toho často a svých úspěchů jsem používal k nemorálním výstřelkům. Mé dopisy domů málokdy vystihovaly opravdový stav mých věcí, a jen když jsem měl potíže nebo když jsem byl sám sebou velmi znepokojen – naštěstí se stále ještě znepokojuji a nadále mám svědomí –, jen tehdy se má rodina dozvěděla alespoň něco z toho, co skutečně dělám.“ Znělo to jako doznání zločince, jímž Jan Masaryk nebyl; prozrazovalo to otřes, který zřejmě prodělal; v jeho psaní však zarážel i nedostatek náznaku východiska: jako by pisatel ztratil poslední záchytné body a nevěděl si se sebou rady, líčil svůj obraz v temných barvách, v naději, že jenom nejhlubší pokání přinese záchranu: „Mé finance byly vždy v žalostném stavu a musím vynakládat nejvyšší vynalézavost, abych se nějak protloukl. Vypůjčoval jsem si, pak jsem se vyhýbal setkání se svými věřiteli a můj život se tím

stal nesnesitelný... Sužují mne hluboké pochybnosti, zda se tento hrozný život nějak nedotkl mého mozku. Chovám přesto zvláštní naději, že až dosud jsem nedosáhl meze, za níž není návratu.“⁴

Byl otrěsen vyhazovem z továrny, prostředím, ve kterém se ocitl, i skutečností, že se s ním pro jeho nespolehlivost rozešla řada lidí. Bylo vidět, že sám svou situaci nemůže řešit, a tak vedení Craneovy továrny vyrozumělo o jeho stavu rodiče: šéfové vylučovali možnost, že by se Jan po skončené terapii mohl vrátit, a zdálo se, že jediná možnost je dopravit ho zpět do Evropy.

Rodina tehdy se synem obnovila kontakt; z dopisu, který Jan napsal svému otci v lednu 1913, vyplynulo, že k přerušení došlo z Janovy strany: „To, že nepíše, není z nedostatku lásky,“ vysvětloval, „jen nechci být neupřímný a psát pravdu nejsem pokaždé schopen.“⁵ V dopise Jan definoval svůj poměr k otci prakticky stejnými slovy jako ve vlastním deníkovém curriculu z vinelandského sanatoria – tedy kál se za své minulé chyby: „Měl jsem mnoho příležitostí vidět a pozorovat Tvou práci a sílu Tvého charakteru, a když jsem poznal, že Tě Tvoje láska občas zaslepuje, bylo mou povinností toho nevyužívat, ale starat se nezávisle sám o sebe.“⁶ Všechno to byla cenná příznání; vzbuzovala však obavu, jestli je syn dokáže proměnit také v aktivitu; z jeho slov se spíš zdálo, že se hrouží do stále hlubších vrstev svého trápení.

Byla to tedy opět matka, kdo se rozhodl synovi pomoci a záležitost na místě vyřídit: podle zápisu v jejím deníku dorazila do New Yorku 26. srpna 1913, syn na ni v doprovodu tety Esperanzy čekal v doku. O setkání po šesti letech nejsou v Charlottiných zápiscích podrobnosti – pouze zmínka o tom, že syn ji doprovodil do města, uzavřená typicky věcným matčiným sdělením: „Byla jsem ráda blízko něj. Měl hodně starostí.“⁷

O jaké starosti přesně šlo, se nezmínila. V době, kdy se s Janem setkala, už syn vypadal mnohem lépe, než když do Vinelandu přišel, terapie mu prospěla. Šéf ústavu profesor Johnstone dokonce věřil, že syn je natolik zdravý, že se může vrátit do Bridgeportu. Tam také zamířily první matčiny kroky, aby zjistila skutečný stav věci – už druhý den po příjezdu do Ameriky. Z Bridgeportu pak odjela se synem do Vinelandu, kde se jí líbilo přátelské a pohostinné přijetí. Zapsala si: „Hostem institutu. Jan celou dobu velmi pohotový.“⁸

V sanatoriu se zdržela do poloviny září; využila čas, aby od místních lékařů zjistila o svém synovi co nejvíc. Jejím hlavním informátorem se

stal pan Williams, zaměstnanec Craneova závodu, který v posledních letech převzal nad Janem jakýsi patronát. Jak vyplývá z matčina dopisu, který odeslala profesoru Masarykovi 11. září 1913, viděla ve Williamsovi rozhodujícího obhájce zájmů svého syna v USA: „Pan Williams ví. Pan Williams má mnoho zkušeností. Pan Williams se snaží mladému muži maximálně vyhovět.“⁹ Umí prý jednat s každým, ať zdravým či nemocným. A jeho výhodou je, že má za sebou šest let pozorování Jana v každé myslitelné situaci.

Matka uvěřila Williamsovým názorům a tlumočila je T. G. Masarykovi do Prahy, včetně zjištění, že hlavním Janovým problémem je jeho nerozvinutá povaha, což Williams u mladíka s takovou zděděnou společenskou pozicí pokládal za neobyčejný jev. „Zjistili tady, že Jan je chlapec, nikoli muž, který cítí odpovědnost šestadvacetiletého, vlastně sedmadvacetiletého člověka.“ Williams na Charlottu naléhal (a ona tento názor tlumočila muži), že je nutné, aby se Jan po šesti strastiplných letech konečně dostal do příznivě mu nakloněného prostředí.

Williams matce také vysvětlil, proč se její syn ve Vinelandu ocitl: jeho přemrštěná citlivost ovlivňovala negativně jeho chování; kdo s ním chtěl vyjít, musel k němu přistupovat opatrně a po špičkách, což však v běžném denním chodu továrny nebylo možné. Jako by si však ani Williams s Janovou situací nevěděl úplně rady: na jedné straně doporučoval citlivý zájem o jeho osobu, a tedy v podstatě návrat k rodinné péči, na druhou stranu si uvědomoval, že právě nekonečné vědomí, že bude-li zle, rodina ho zachrání, brání Janu Masarykovi, aby se stal mužem. „Je si jist, že mladý muž, od kterého se očekává, že začne normální život, by neměl životní výhody obdržet, ale měl by si na ně vydělat práci,“ citovala Charlotta do Prahy Williamsovy názory.¹⁰

Stejně skeptický se nakonec ukázal i šéf léčebny dr. Johnstone: pochyboval, že Jan se svou hotovou povahou může v životě ještě dosáhnout úspěšné existence. Z těchto hovorů si Charlotta ve Vinelandu postupně poskládala obraz situace; na místě se zaměstnanci léčebny oslavila Janovy sedmadvacáté narozeniny a podívala se s ním do Pittsburghu; sama se pak vydala na pár dní ke svým newyorským příbuzným, zatímco syn odjel – jak si poznamenala – „domů do Vinelandu“.¹¹

Objevil se totiž ještě jeden problém: syn byl ochoten uspořádat rodinné poměry jen v dopisech, na dálku, ale to podstatné, kvůli čemu matka přijela – svůj návrat do Prahy –, odmítal. Z Charlottiných

dopisů plyne, že synův názor na věc se změnil až poté, kdy mu tlumočila nápad jeho sestry Alice: mohl by se na starý kontinent vrátit kvůli oslavám pětistého výročí upálení Jana Husa. Byl to dost podivný návrh; Husovy oslavy se měly uskutečnit v létě 1915, takže do nich v té chvíli zbývaly skoro celé dva roky. Skutečné důvody, proč se Jan Masaryk nakonec rozhodl matku následovat, byly zřejmě jiné, patrně finanční – rodinné prameny je však výslovně neuvádějí.

V každém případě si Jan vymínil, že jede do Prahy jen na omezenou dobu a že se do Ameriky vrátí. Pak s matkou nastoupil na loď Washington a 13. listopadu 1913 přistál v Terstu. Po šesti letech se tak jeho kroky znovu setkaly s otcovými, dokonce hned tady na jihu: v létě 1913 profesor Masaryk pobýval na ostrově Capri, mohl tedy na cestě zpět očekávat syna v terstském přístavu.

Existuje jen oficiální, o mnoho let mladší verze setkání, z úst profesora tehdy opětně nalezeného syna: „Konečně jsme přistáli v Terstu. Očekával nás tam budoucí první prezident československé republiky, který byl náhodou manželem mé matky. Na jeho počest byla uspořádána velkolepá jugoslávská manifestace a tisíce lidí ho vítalo.“¹² Ani slovo o vlastním shledání s otcem; dojem z něj jako by ve vzpomínce překryly pozdější události, o nichž však onoho listopadového dne ještě nikdo nic nevěděl: tehdy ve vzduchu neviselo žádné „prezidentství“, ale setkali se otec a syn... Přišlo-li při tom i na projevy dojetí a radosti, zmínka o nich se nezachovala.

Pokud Jan doufal při návratu v otcovskou lásku, našel situaci podobnou té před odjezdem: otec chtěl, aby se syn choval způsobem, jenž odpovídá jeho věku, a podle všeho trval na tom, že pro něho je Jan dospělým člověkem. Nevydal se ani s manželkou a synem do Prahy, ale oddělil se od nich a pokračoval sám do Srbska, za prací. V té době se ocital na vrcholu svých sil: když syn do Ameriky odjížděl, vedl T. G. Masaryk trochu bizarní soudní spor se třemi stovkami katechetů, kteří ho obžalovali pro urážku náboženství; nyní patřil mezi nejvýraznější poslance říšského sněmu ve Vídni, před nedávnem vydal svůj stěžejní spis *Rusko a Evropa*, utkal se s historikem Pekařem v polemice o pojetí („smysl“) českých dějin. Když si tedy matka v první den roku 1914 vítězoslavně poznamenala do deníku, že syn se jí vrátil domů, pro jejího muže se jednalo spíše o bolestnou skutečnost.

Sedmiletý americký pobyt Jana Masaryka se proto jeví v podstatě jako fiasko. Jan nenaplnil žádné z předsevzetí, s nimiž se do Ameriky

vydal, jeho život nepřinesl žádné úspěchy podobné otcovým, a dokonce se ani v Americe nestal soběstačným člověkem. Jako na rodičích závislý, ba ještě závislejší než dřív, se také nakonec vrátil domů.

V tom smyslu se nepochybně jednalo o prohru. Na druhé straně – ať už bylo finanční pozadí jeho americké svobody jakékoli – pobyt v cizině Janu Masarykovi přinesl i poučení. Přece jen si protrpěl velký díl zoufalství – a získal tím zkušenost, jakou by se doma těžko obohatil. Přičichl k drsnému životu lidí bez privilegií a zvládl alespoň načas žít jako „rovný s rovnými“, člen lidské skupiny, zatímco předtím v Praze byl spíš osamělým floutkem. Přišel o část svého sobectví a načas stannul na zemi – to měl možná na mysli, když později říkal, že zkušenosti z Ameriky byly ty nejcennější v jeho životě.

VOJNA

Prvních šest měsíců roku 1914 tvoří v životě Jana Masaryka podobně neznámé období jako jeho pobyt ve Vinelandu. Byl někde zaměstnán? Léčil se? Žil doma s rodiči? Komunikoval s otcem? Situace se mění až počínaje sarajevským atentátem a následnou explozí světové války. Pokud mladík opravdu přijel do Prahy proto, aby se po letech sblížil s rodinou a zúčastnil se vlasteneckých oslav Jana Husa, vývoj událostí ho patrně zaskočil. Podle některých pramenů se v prvních dnech mobilizace pokusil o návrat do Ameriky, byl však zadržen v hamburském přístavu a vrácen zpět (dochoval se dokument, že si v té době požádal o nový pas; byl mu vydán 6. srpna 1914).¹ Neměl u odvodu štěstí jako jeho bratr Herbert, který usmlouval vymknutou lopatku, a tím pádem i neschopnost k vojenské službě; místo toho byl Jan Masaryk počátkem roku 1915 odveden jako jednoroční dobrovolník k 8. vozatajskému praporu u 34. pěší divize.

Ještě předtím se, spolu s celou rodinou, zas jednou rozloučil s otcem. Viděl, že otec od sarajevského atentátu mnohem víc než dříve cestuje a je celkově aktivnější, nevěděl však, čím se zabývá. Když se T. G. Masaryk v polovině prosince rozhodl odjet na jih Evropy, věřil syn tomu, co mu otec řekl: doprovází tam nejmladší dceru Olgu, která měla zdravotní problémy a potřebovala se léčit. Jako by byl Jan po celý ten čas otupělý a ponořený v jakémsi citovém zoufalství – je také jediný, o kom se členové rodiny, kteří později vzpomínali na tuto dobu, nezmiňují; jako by nebyl přítomen či byl jen vzduch.

Už jako prezident popsal T. G. Masaryk německému publicistovi Emilu Ludwigovi svůj odchod slovy: „Své ženě jsem neřekl všechno o svých úmyslech, protože by nedovedla lhát při výsledku. Ani svým dětem. Můj syn, rakouský důstojník, nevěděl nic.“² Že neinformoval manželku, bylo v souladu s jejím náboženským přesvědčením, i když způsob, jakým se Charlotta vyhnula možnosti „lhát“ (tím, že raději nebude nic vědět), ukazuje, jak v rodině dogma občas vítězilo nad všedními potřebami života. Skutečnost, že profesor Masaryk neinformoval syna, však byla něco jiného a sotva se dá vysvětlit jinak než jako projev nedůvěry či přesvědčení, že mluvit s Janem o takových věcech nemá smysl. Koneckonců otec odcházel do války a nevěděl, zda se vrátí – mlčení v takové situaci naznačovalo, že skutečná vzdálenost mezi členy rodiny nebyla malá.

Dne 18. prosince 1914 bylo všechno hotovo; profesorův spolupracovník Jan Herben si zapsal do deníku: „Masaryk odjel dnes do Itálie. Snad se nevrátí. Uložil u mne peníze, abych synovi Janovi koupil koně, vysoké boty a uniformu, až bude povolán k trénu.“³ (O původu koně se nakonec vedly spory; Karel Steinbach například napsal, že jezdeckého koně pro službu v trénu si Jan koupil z vlastních peněz našetřených v Praze – aniž bylo řečeno, jak si je vydělal; s tímto koněm, kterému dal jméno Epstein, pak odjel na haličskou frontu.)⁴

Otec tedy předem věděl, že Jan bude sloužit v rakouské armádě, a ačkoliv skutečný rozsah své zahraniční „akce“ v té době ještě nemohl uhadovat, byl v každém případě rozhodnut bojovat proti ideálům, jež na svých bodácích rakouská armáda šířila. Viděl v tomto rozdělení vlastní a synovy role paradox? Či probral ho dokonce se synem, podivil se mu a doporučil Janovi, jak se má chovat? Anebo to bylo obráceně – tedy tak, že profesor synovu službu u vojska bral jako něco stejně bezvýznamného jako jeho rozličné americké aktivity, a že pro něho tedy ani nebyl de facto „voják“?

Otec odjel za hranice, syna zverbovali k vojsku. A Janův tehdejší přítel Alois Kubíček později vzpomínal: „Sešli jsme se poprvé 15. ledna 1915 v nádvoří vozatajských kasáren ve Vršovicích, v nástupu, jemuž se říkalo apel... Když vyvolávali jeho jméno, leknutím jsem sebou trhl, poněvadž jako bývalý funkcionář Masarykovy strany jsem měl o něm bezpečné zprávy, že je v Americe...“⁵ Nebyl první ani jediný, koho překvapilo, že syn – jak se mělo brzy ukázat – největšího velezrádce Rakouska-Uherska nastoupil v armádě pod prapory habsburského císařského domu.

Bál se, že bude tak trochu rukojmím; už v létě 1915 policie poprvé vyslýchala matku i sestru Alici; je tedy možné, že mu některý z jeho vojenských nadřízených skutečně vyhrožoval větou, kterou Jan Masaryk později tu a tam citoval: „Odejdete-li ze země, postaráme se, že vaši příbuzní za to budou pykat.“⁶ Později také tvrdil, že se za války pokusil dostat k frontovým jednotkám, odkud chtěl přejít na ruskou stranu a připojit se k spojeneckým armádám; velitelé ho však prý „dostali“ a poslali ho do zadní linie, kde nehrozilo, že by se zapletl do bojových operací. V zápolí se pak držel až do samého konce války. Pokud tedy později někteří Janu Masarykovi vyčítali jeho loajální chování v rakouské armádě, zapomínali přiznat, že jeho revolta by snadno postihla na prvním místě matku – a to neuměl připustit.

Ještě během šestiměsíčního výcviku ve vršovických kasárnách s ní směl být v každodenním styku – jednoroční dobrovolníci s bydlištěm v Praze měli povoleno nocovat doma, čehož Jan využíval. Často prý se stávalo, že ráno do kasáren zatelefonovala Janova matka a oznámila, že syn nepříjde, neboť je nemocný. Toto období však definitivně skončilo 13. června 1915; toho dne Jan Masaryk se svou jednotkou i s koňmi nastoupil cestu do neznáma. Cílem měl být Sambor v tehdejší Haliči (dnes na Ukrajině).

Tři roky a osm měsíců pak sloužil jako celkem loajální voják, zřejmě spokojený – tak jako v Americe – svou nekomplikovanou, ale také nezávislou existencí: ačkoliv svázán vojenským pořádkem, byl víc sám sebou než v civilu, navíc u koní, které miloval – takže navzdory válce a trpnému odloučení od mamy a rodiny trpěl možná méně než o pár měsíců předtím „na svobodě“. „Jenda je kadetem,“ psala 19. prosince 1915 pyšná matka dceři Alici do vídeňského vězení. „Těším se, že se dostává dopředu a vykonává své povinnosti přesně. Jeho znalosti jazyků mu v Haliči často prospívají...“⁷ Během války to Jan Masaryk dotáhl na poručíka a obdržel stříbrnou medaili za statečnost druhé třídy. Jak bylo u rakouských důstojníků téměř pravidlem, upsal dokonce válečnou půjčku (koupil státní obligace, z jejichž výtěžku se financovala armáda).

Jan Masaryk frontu neprotrpěl; nebyl zařazen do zvlášť sledované kategorie „politicky nespolehlivých“ vojáků (kam jinak celkem běžně spadali slovanští nacionalisté) a nic nenasvědčuje tomu, že mu rakouská armáda přisuzovala odpovědnost za otcův postup v exilu. Většinou se pohyboval v Haliči a Uhrách, ale ocitl se také za frontou v severní Itálii. Později říkal, že ani jednou nevystřelil, a je to pravděpodobné; služba

u vozatajstva byla často službou beze zbraně. V uherském pluku, kde sloužil, nebyla tak přísná disciplína, a tak se tam rovněž rychle zařídil: měl přístup k potravinám a uměl si vymodlit dovolenku, takže kdykoli to šlo, objevoval se doma, u matky v Kounicově (dnešní Mickiewiczově) ulici na Hradčanech, s něčím na přilepšenou.

Pomohlo-li něco Charlottě Masarykové přežít čtyři válečné roky v odloučení od muže, pak to byly časté, téměř pravidelné návštěvy mladšího syna. Matka žila za války s dcerou Alicí, která však byla 28. října 1915 zatčena rakouskou policií (pro podezření, že ukrývala otcův archiv) a strávila osm měsíců ve vězení ve Vídni. Po jejím návratu obě ženy, na jejichž nervech přestálé utrpení zanechalo stopy, žily v Praze dost zmatený a bezradný život. O exilové činnosti profesora Masaryka byly informovány jen v útržcích a nejčastěji z nečekaného zdroje – rakouských novin. V těch se občas mihly zprávy o proslulém velezrádci: jednou se zničehonic objevil v Petrohradě, podruhé ulehl s vysokými horečkami v Londýně; když se počátkem jara 1916 roznesla zpráva o jeho úspěšných jednáních s francouzským ministrem zahraničí Briandem (z nichž vyplynula podpora pro exilovou Českou národní radu), rozepsala se pražská Národní politika na téma, že by nebylo špatné zabavit Masarykovi v odvetu veškerý majetek. Nikdo z rodiny naštěstí nevěděl, že rakouská policie už od jara 1915 sbírá materiál k procesu s T. G. M. a že za ním do ciziny chce vyslat špiony.

Po odečtení Janových návštěv a lístků z vojny válka přinesla matce pouze strádání. Nejhorší rána se dostavila hned na počátku druhého roku války, v březnu 1915, kdy zemřel její starší syn Herbert – podle úmrtního listu na tyfus, jímž se na Českomoravské vysočině nakazil od haličských uprchlíků; v té době mu ještě nebylo třicet pět let.

Herbert byl patrně vnitřně nejoprávdovějším z dětí profesora Masaryka; jako jediný si sám, ne zcela v souladu s otcovou vůlí, vybral povolání – malířství – a za cenu velkých osobních obětí se vypracoval ve velmi slušného malíře. Jeho prvním, domácím učitelem kreslení se stal otcův přítel, malíř Hanuš Schwaiger. Herbert byl samotář, ve škole málo pozorný, raději si prý četl nebo chodil do přírody. Stydl se ukazovat své kresby. Pravda je, že žádnou výtvarnou školu, na níž začal studovat, nedokončil, ať už se jednalo o pražskou střední Uměleckoprůmyslovou školu nebo o Akademii výtvarných umění (mezi jeho učiteli byli Myslбек a Hynais) či o studia ve Florencii a Antverpách. Podřídil se vnějšímu řádu bylo evidentně nad Herbertovy síly; uvnitř však

měl dost disciplíny, aby se mohl připravovat vlastním studiem. Jeho obrazy poskytují to, co v nich patrně sám hledal, klid a vyrovnanost; Herbertovy dopisy se zase vyznačují robustním humorem, který bývá vlastní vyváženým a se sebou celkem spokojeným lidem. Byl to humor odlišný od drsného cynismu, jímž se občas vyznačoval jeho bratr; žádná ze sester smyslem pro humor nepřekypovala.

Často portrétoval členy rodiny – nejčastěji (celkem čtyřikrát) matku, kterou pojímal stylem svého oblíbeného Whistlera jako vážnou, přísnou a vyrovnanou ženu s bílými vlasy, oblečenou v tmavých šatech. (Otce nemaloval ani jednou.) Z dochovaných dopisů se zdá, že ze všech Masarykových dětí byl Herbert na své matce nejvíc závislý, dokonce také ve srovnání s mladším bratrem. I tuto Herbertovu závislost matka vědomě či nevědomě prohlubovala péčí a penězi, kdykoli byly po ruce; a leccos nasvědčuje tomu, že i Herberta, podobně jako Jana, donutil k odchodu do ciziny (na studia) otec, který ho tak chtěl přimět k větší samostatnosti. Herbert byl fyzicky zdatný, sportovec, na fotografiích působí mohutným až kolohnátským dojmem; dokonce i jeho bratr, rovněž urostlý, vedle něho vypadá jaksi křehce.

Herbertovy dopisy nejvíc ze všech dětí připomínají dikci jeho matky. Kladl slova rozvážně a vybíral je přiměřeně situaci; na hony se tím vzdaloval citovému přepínání Jana nebo Alice. Jeho sebedůvěra a věcná moudrost se podle všeho nerodily z nepřetržité konfrontace s otcem jako u Jana, ale Herbert je čerpal ze sebe. I v jeho osobnosti však byly četné kontrasty – tím nejpřekvapivějším byla jeho dětská upřímnost a otevřenost, hraničící až se společenskou bezbranností; Herbert jako kdyby neznal cenu peněz, nevnímal čas a byl i v dalších ohledech nepraktický; takže matka o něm ještě jako o dospělém muži říkala: „Herbert, to je moje miminko.“⁸

Podle všeho s ním matka měla tytéž potíže jako o několik let později s Janem, nedošlo však k otevřené konfrontaci s otcem a Herbert až do konce zůstal aspoň v příležitostném kontaktu s rodinou. Matka si však v každém případě byla vědoma, jak naléhavě se i jejímu staršímu synovi nedostává disciplíny; v červenci 1902 psala muži do Ameriky, že se Herbert snaží vyhnout službě v armádě, a tato nekonečně milující žena se svým synem najednou přestala souhlasit: „Musí se naučit podrobit se moci silnější, než je on sám, musí cítit sílu a moc společenské organizace, musí se naučit dochvilnosti, plnění povinnosti den co den, hodinu po hodině. Potřebuje teď, aby mu velela síla, před níž se nemůže vymlouvat. Bude to pro něho výborná zkušenost a bude mít

potěšující vliv na jeho malování.“⁹ Herbert nicméně dosáhl toho, že byl z vojny osvobozen.

Uvedený případ představoval výjimku, kdy se matka o Herbertovi vyjádřila kriticky. Jinak kde mohla, Herberta podporovala; posílala mu peníze, když mu při zahraničních cestách došly a když jí psal, že má hlad; zařizovala paspartování obrazů, jež jí zasílal, a snila o tom, že jednou bude velkým a uznávaným malířem. Z dopisů, které jí Herbert psal, je přesto vidět, jak si cestu za nalezením vlastního malířského výrazu protrpěl. „Jak jsem nedávno měl ten hlad, tak už jsem cítil, jak na mne chmatá smrt,“ psal matce z belgického Nieuportu 17. července 1909, „a to nejhorší při tom, neměl jsem ani cent, abych mohl psát nebo telegrafovat, kdyby už se váhy začly klonit k tomu horšímu, a tak jsem ležel v posteli a koukal na strop šedivý, abych zbytečně se nepohyboval a životem neplýtvat.“ Naznačoval cosi podobného, jako ve svých dopisech z USA psával bratr Jan – pocit, že ho rodina hodila přes palubu a ponechala svému osudu: „Prodat nic nejsem v stavu, ale člověk jsem přece, a vinný nebo nevinný na tom všem, to je jiná otázka, ale mám ten pocit, jak když loď je v krajním nebezpečí a má vytažený signál tři koše paralelně, a v noci se dělá velký oheň a lodě jezdějí okolo a dívají se, jak to pěkně vypadá, a jednou za svými obchody a mají pravdu, totiž nemají ani trochu pravdu.“¹⁰ Sestrě Alici psal ve stejné době podstatně ostřeji: „Kdybych měl psa, tak bych ho zabil, aby to nemusel prodělávat se mnou.“¹¹

Od roku 1905 se Herbert Masaryk stýkal s rodinou malíře Antonína Slavíčka, jehož navštěvoval v Kameničkách. V roce 1909 Slavíček po záchvatu mrtvice ochrnl a nemohl malovat; v únoru 1910 se zastřelil a zanechal po sobě tři děti. Už předtím se Herbert Masaryk stal jejich druhou chůvou a brzy nato též intimním přítelem Míly Slavíčkové. Když se s ní v srpnu 1910 oženil, byla v druhém měsíci těhotenství.

Byla to první svatba některého z Masarykových dětí. Alicin vztah k vídeňskému lékaři v roce 1902 skončil citovým zklamáním a nejstarší dcera od té doby přesvědčovala každého, kdo byl ochoten poslouchat, že podobné riziko už nehodlá podstoupit. Rodičům tedy tím spíš na Herbertově správné volbě záleželo. Z toho hlediska se však hlavně profesor Masarykovi nezamlouvala ani nevěsta, ani složitá situace, do které Herbert spadl. Život však rozhodl *via facti*, a tak profesorovy námitky musely jít stranou.

Na Herberta Masaryka po svatbě okamžitě dolehla starost o živobytí početné rodiny, do níž se počátkem dubna 1911 narodila ještě dvojčata

Anna a Herbert. Po celou dobu trvání manželství se rodina nedostala z finančních potíží. Nejdřív prodávali Slavičkovy obrazy – ale když došly, ukázalo se, že Herbertovy vlastní malby jdou na odbyt mnohem hůř. Herbert Masaryk si tedy přivydělával kresbami do dětského časopisu a jeho žena vyráběla drobné reklamní grafiky. Rodinu však pronásledovaly osudové rány: prvorozený syn Herbert po roce zemřel na zápal plic a Tomáš, který se narodil v lednu 1914, zemřel po dvou měsících rovněž na plicní krvácení. Při všem strádání v té době Herbert Masaryk dokázal namalovat své nejlepší obrazy... Nevydržela však jeho žena; rozvedla se s ním počátkem války, 23. října 1914, aniž v té době zřejmě tušila, že je opět těhotná (Herberta Masaryková se narodila 6. července 1915). Rozvod zůstal širší veřejnosti utajen; v čase propukající světové války měli lidé jiné starosti; ostatně i sám T. G. Masaryk se v té době chystal za hranice. Události, které přišly pak, daly na rozvod „zapomenout“, v dobách první republiky byla nicméně Míla Slavičková-Masaryková v Lánech a na Hradě prezidentem přijímána – ve srovnání s dcerami Annou a Herbertou – velice vlažně.

Podle výroku rozvodového soudu výchova nezletilé Anny připadla matce; otec na ni měl přispívat částkou sto korun měsíčně. Vzhledem k tomu, jak Herbert své děti miloval, se u něj jednalo o tvrdý rozsudek. Jako by se pokoušel uniknout z prostředí, které ho traumatizovalo, začal v roce 1914 jezdit do Borové u Poličky na Českomoravské vysočině, kde intenzivně maloval; po rozvodu se tam přestěhoval. Tam se také od válečných uprchlíků z Haliče nakazil tyfem. Nemoc rychle zasáhla celý jeho organismus.

Ještě 6. března 1915 mu z Prahy bývalá žena psala: „Přejeme Ti brzké uzdravení, a budeš-li mít potřebu vidět Aničku, pošli pro ni nebo vzkaz, přivedu ji.“¹² Herbert však už tento dopis nečetl, protože v té době byl v Praze u matky; přijel a stěžoval si jí na nevolnost; přivolaný lékař zjistil lehký případ střevního tyfu, ve válečné době nic mimořádného. Bohužel se mylil: 15. března přinesl „otcův“ deník *Čas* zprávu, že Herbert Masaryk o jedné hodině po půlnoci v bytě svých rodičů zemřel. V matčině deníku z této doby se dochoval zápis „Herbert died March 15 1915 at home“, k němuž matka tužkou připsala „with us“.¹³

Zpráva *Času* Herbertovu smrt vysvětlila jedinou větou: „V noci na dnešek nemocnému se náhle přitížilo a po krátkém zápase zemřel.“ Co přesně se oné noci stalo, už se patrně nezjistí. Proti hojně rozšířenému tvrzení, že Herbert té noci spáchal sebevraždu, mluví ohledací

list z 15. března 1915, který jako příčinu úmrtí Herberta Masaryka uvádí břišní tyfus. Tomu však neodporuje formulace, kterou ve vzpomínkách použil blízký anglický přítel Jana Masaryka Bruce Lockhart: „Před svou smrtí v roce 1915 (Herbert, pozn. aut.) učinil nepodařený pokus vzít si život.“¹⁴ Většinu svých informací o členech Masarykovy rodiny Bruce Lockhart získával od Jana Masaryka, jenž byl v době smrti svého bratra v Praze; Herbert také mohl volit mezi mnoha způsoby sebevraždy, od roku 1911 například – ač nevoják – vlastnil zbrojní pas na revolver a loveckou pušku. Pravděpodobnost, že by se něco takového nedostalo do lékařské zprávy, je však minimální.

Rozhodující je zřejmě svědectví dvou žen, matky a sestry, které byly přítomny ve chvíli Herbertovy smrti. Matka své svědectví – s výjimkou stručného deníkového zápisu – nezaznamenala. Alice Masaryková napsala o rok později, 10. března 1916, matce z vídeňského vězení: „Brzy tomu bude rok: stála jsem poprvé tváří v tvář smrti – vzpomínám si na poslední okamžiky Herbertovy – malicherné myšlenky mi zmizely z hlavy – a viděla jsem soumrak – bylas tam, klidná a jasná. Komické, komické, komické – jak se ten život utvářil. Herbert dosáhl disciplinované síly – smrt. Já jsem dosáhla klidu v práci ku štěstí v zákonně podmíněné svobodě – mříže.“¹⁵ Pokud by některá z žen věděla o Herbertově smrti něco víc, než se objevilo v ohledacím listu nebo v tisku, zřejmě by se o tom aspoň náznak dochoval v jejich válečných dopisech – měly tehdy, pod tlakem nutnosti, všechny důvody být absolutně upřímné a zároveň nemohly předpokládat, že jejich listy se někdy v budoucnosti objeví na veřejnosti.

Herbert Masaryk byl pohřben na Olšanských hřbitovech; byl to jeho bratr Jan, kdo předtím požádal o exhumaci obou jeho synů, aby mohli být pochováni v společném hrobě s otcem – což se stalo. Synova smrt znamenala pro matku první, významem nejohrovnější ránu v období světové války; od tohoto dne se datuje pozvolné zhoršování jejího duševního stavu, k němuž v říjnu 1915 přispělo ještě zatčení dcery Alice.

Alice Masaryková ve vězení nezahálela – četla, psala a snažila se studovat; její dlouho pilované a přepracovávané zápisky, nazvané Kriminál, prozrazují pozorovatelský talent. Podle toho, co později sama tvrdila, přivodilo vězení zásadní zlom v jejím životě: „Žila jsem jako hlemýžď v malé ulitě a královstvím mým byla malá zahrádka sociologické sekce (organizace vysokoškolského studentsva, v níž řídila přednášky a semináře, pozn. aut.)... Probudila jsem se ze své malosti v žaláři.“¹⁶ Věřila,

že na rozdíl od svého předchozího pojmání světa pouze intelektem ho ve Vídni začala chápat i citem – a to přesto, že byla internována společně s prostitutkami, od nichž se cítila společensky tak daleko, jak jenom to bylo možné: v dopisech si stěžovala na jejich „dvojsmyslné řeči“, trpěla však i komplexem, že ji sledují cizí mužské oči a ptají se, „jestli-pak už měla dítě“.

Byla propuštěna teprve 3. července 1916 na zákrok organizací sdružujících americké ženy, u nichž předtím intervenovala její matka – a tak Alice za svou svobodu mohla vděčit přímo jí. Poté co se vrátila z vězení, se nechala s matkou a jediným bratrem, jenž byl zrovna z vojny doma, vyfotografovat. Je to známé společné foto, jehož atmosféru později popsal německý publicista Emil Ludwig jako apokalyptickou: „Těžce trpící matka se spuštěnými rty, dcera bledá, oddaná, odevzdaná, syn jako rakouský voják s odznaky nepřítele, kterého se jeho otec venku ve světě vášnivě snaží porazit. Ale všichni tři mají stejný pohled. Na pozorovatele se dívá šest rozevřených, vyděšených očí, jako by poprvé zapochybovaly o lidstvu...“¹⁷

Na druhé straně je třeba podtrhnout, že zvláště pro Jana Masaryka válka neznamenala jenom tragické okamžiky. Rozvrátila sice rodinu a bratra připravila o život; přesto však přinášela i nesitelné, tu a tam dokonce příjemné momenty, spojené s pocitem svobody i důležitosti. „Drahá mama – prožívám teď mnoho změn – ani mi dech na to nestačí – mám nové oddělení a dost práce s reorganizací téhož.“ (28. ledna 1917) „Mám teď moc práce a odpovědnosti – ale je to pozitivní práce – zachraňovat koně nemocné a unavené, a dělá mi to radost.“ (20. února 1917) „Mám mnoho práce – 300 koní – většinou nemocných – oddělení ruských zajatců, na ty se musí moc dávat pozor – tady čas dost ubíhá...“ (2. března 1917) „Mám hodně práce a dost se mi to daří – dostal jsem pochvalu.“ (11. března 1917)¹⁸

Několik málo týdnů po vzniku republiky, ale ještě předtím, než si zažádal o vstup do diplomacie, 25. prosince 1918, psal Jan Masaryk o svém chování za války novoapečenému ministru zahraničí: „Ministře náš Beneši, pěkně pozdravuju a vzpomínám. To víte, že jsem v Rakousku neměl na růžích ustláno – přeběhnout jsem nemohl – hlídali mne... a nepustili, a tak jsem pracoval negativně, tj. škodil, kde mohl, a kromě toho sháněl pro mamu sádlo a mouku. Taky práce – ovšem pranepatrná, a když vidím naše drahé lidi z venku, stydím se, ale bůhví, nebylo lze jinak. Přeu šťastný nový rok a děkuji Vám ne co syn p. t. prezidenta,

nýbrž Honza, který od prvního dne byl přesvědčen o vítězství naší dobré věci.“¹⁹

Vrátil se z vojny domů ihned, jak to šlo, pár dnů po 28. říjnu 1918 – ze slovinské fronty, kde ho vyhlášení československé samostatnosti zastihlo. Pochopil, že přijel do úplně nových poměrů; otec sice ještě zůstal v exilu v USA, ale doma byl nejuctívanějším člověkem. Čtrnáctého listopadu 1918 byl T. G. Masaryk jednomyslně zvolen prezidentem republiky. „Vaše autorita je neomezená a jste všeobecně očekáván,“ vzkazoval mu 30. listopadu z Paříže ministr zahraničí Beneš, „veškerá Vaše činnost byla schválena, nadšení je všeobecné.“ Ministr též informoval prezidenta, v jakém stavu ho očekává nejbližší rodina: paní Charlotta byla těžce nemocná, ale nyní prý je zdravá a očekává jeho příjezd; Alice je poslankyní Národního shromáždění a „Jeník je doma a zabývá se organizací armády, tuším.“²⁰ Poslední věta nebyla zcela přesná. Do 30. listopadu Jan Masaryk zůstal v armádě, nyní už československé; zažádal si však o propuštění a další týdny se podílel na přípravách slavnostního příjezdu otce do republiky.

Byl mezi těmi, kdo 20. prosince 1918 vítali příjíždějícího prezidenta Osloboditele na hraničním přechodu v Horním Dvořišti; o den později vjel po jeho boku do Prahy, na čerstvě přejmenované Wilsonovo nádraží, kde otce vítal premiér Kramář a předseda Revolučního národního shromáždění Tomášek. V konvoji slavnostně vyzdobených vozidel otce doprovodil jásající Prahou na Staroměstskou radnici a pak do parlamentu, kde otec složil prezidentský slib. T. G. Masaryk později tento den přirovnal k „pohádce“, kterou prý rušilo jen vědomí nemoci jeho ženy. Jan Masaryk popisoval atmosféru slavného dne jinak: uvědomil si prý, že na rozdíl od všech, kdo v té chvíli prezidenta Masaryka získávají, on sám ho definitivně ztratil... Mohlo mu to připomenout jiný, jeho vlastní návrat, když připlul v roce 1913 z USA – v Terstu ho vedle jeho otce mnohem víc „přivítaly“ davy doprovázející profesora Masaryka. Tak tomu bylo i nyní, v plesající Praze: jako kdyby se měl s otcem navždy mjet ve jménu důležitých posláních, jimž otec věnoval celý život a která, jak se teď ukázalo, přinesla ovoce v podobě celonárodní vděčnosti a obdivu. Jan Masaryk se uprostřed vši té šťastné masy ztrácel.

Den plný jásotu, objímání a slavnostních proslovů skončil pozdě večer na Hradě, kde prezident a jeho děti – teď novopečení obyvatelé sídla českých králů – hostili pár ústavních činitelů země. Tu noc rodina poprvé na Hradě spala.

DO DIPLOMACIE

„Vpichli nás do jednoho bytu, tam blízko defenestrace, a už to jelo,“ řekla o hradních počátcích Alice Masaryková.¹ O tom, kde bude prezident se svou rodinou bydlet, se v revolučních dnech nediskutovalo: šlo o výraz kontinuity české státnosti. Dlouhá léta nevyužívané hradní paláce měly uvnitř zašlou atmosféru, rodina se ocitla sice nedaleko lidí, ale zároveň nad nimi, „nebetyčně vzdálena“: zvláště v noci měl Hrad náladu spíš kafkovskou než reprezentační, a cosi z ní zachytila – s desetiletým odstupem – opět Alice Masaryková, nejsenzitivnější z prezidentových dětí: „Praha světlala se dole, okna starého Hradu, zdi břechtanem porostlé – zrovna vedle našich pokojů – zvláštní pocit.“²

Mírně ponuré prostředí dostal za úkol polidštit mimo jiné prezidentův syn. Dostal „pokoj jako dlaň, ale se třemi dveřmi a se vší parádou“,³ v jižním výběžku Hradu; otec a sestra Alice bydleli vedle. Jak se brzy ukázalo, bylo to bydlení nepohodlné a neúčelné, a tak se skoro okamžitě začalo hledat místo pro soukromé sídlo hlavy státu. První prezidentův návrh zněl, aby se v Jelením příkopu vybudovala malá vila, v níž by mohl bydlet jako obyčejný člověk. Zakrátko však zvítězila „zámecká koncepce“ a emisáři prezidentské kanceláře (plus prezidentův syn Jan) vyrazili na prohlídky zámků v okolí Prahy. Po kolodějském, hlubošském a dalších v roce 1921 zvítězil návrh, aby se prezident ubytoval na zámku v Lánech.

V prvních dnech po návratu měl prezident okolo sebe jen svou rodinu; už 1. ledna 1919 však byla ustavena prezidentská kancelář, do